

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
TABIIY FANLAR FAKULTETI**

KIMYO KAFEDRASI
5440400-kimyo ta'lim yo'nalishi

Raxmonova Dilara

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**KIMYO O'QITISHDA DIDAKTIK O'YIN
TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

Ilmiy rahbar

o'qit. E.A.Xudoyorava

Himoya qilishga ruxsat etildi.

“ ____ ” ____ 2015 yil

Kafedra mudiri

k.f.d., dots. G.A.Ixtiyarova

Fakultet dekani

dots. H.T.Artiqova

Buxoro – 2015

MUNDARIJA

	KIRISH	3
I bob	I bob. Asosiy qisim	6
I.1.	Didaktik o`yin texnologiyalari.....	6
I.1.	Didaktik o`yinlarning mazmuni va vazifasi.....	6
I.2.	Didaktik o`yinlarning turlari va ularni olib borishga doir talablar	16
I.3.	Didaktik o`yinlardan o`quv jarayonida foydalanish uslubiyoti... ..	
II bob	Kimyo ta`limida didaktik o`yinlar.....	20
II.1.	Kimyo ta`limiga mos didaktik o`yinlar mazmuni.....	23
II.2.	7 sinflarda kimyodan ayrim mavzularni o`qitishda didaktik o`yin- lardan foydalanish.....	28
	XULOSA	
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	

KIRISH

Hozirgi kunda ta'lim sohasida Prezidentimiz tashabbusi bilan Davlatimizda olib borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi Vatanimizning kelajagi bo'lgan barkamol avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish, ularning mustaqil fikrlashga, bilim olishga, ajdodlarimizning boy ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy merosini qadrlashga o'rgatish hamda ta'limning uzliksizligini ta'minlashdan iboratdir .

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlab o'tganidek "Shuni unitmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim-tarbiya olishiga bog'liq".

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ta'lim-tarbiya sohasida ulkan odimlarni boshlab berdi. Bu esa har bir pedagog zimmasiga quyidagi asosiy talablarni – ta'lim berish, tarbiyalay olish va ta'lim oluvchining bilimlarini xolisona baholay olish, qolaversa nazorat qilish mahoratini rivojlantirish vazifasini yuklaydi.

Ta'lim tizimida zamonaviy va axborot texnologiyalardan foydalanish, farzandlarimizning mustaqil fikrlash, bilim olish ko'nikmalarini shakillantirish va rivojlantirish va ta'lim sohasi vakillarining oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Barcha o'quv predmetlar qatoriga kimyo fani asosida puxta va samarali o'zlashtirishda zamonaviy didaktik o'yinlarning o'рни katta. O'quvchilarning berilgan mavzular mazmunini tushinishi, unda aks etgan kimyoviy tushunchalar, qonunlar, ayrim moddalar misolida daliliy ma'lumotlarni o'zlashtirishda o'qitish metodlari yordamida amalga oshiriladi. Bularning barchasi talab darajasida bo'lishi uchun bugungi kunda kimyo ta'limida ham zamonaviy didaktik o'yin texnologiyalardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Shuning uchun biz bitiruv malakaviy ishimizni "Kimyo o'qitishda didaktik o'yin texnologiyalaridan foydalanish" deb nomlashga ahd qildik. Mavzuni 7sinf kimyo fani misolida yoritib berdik.

Quyida sizning e'tiboringizga havola etayotgan ishda kimyo ta'limiga mos zamonaviy didaktik o'yinlar va ulardan o'quv jarayonida unumli foydalanishga doir tavsiyalar keltirilgan.

Mavzuning dolzarbligi: Dars jarayonida, ta'lim-tarbiyada o'quvchi asosiy harakatlantiruvchi kuch, ta'lim jarayoni sub'ekti bo'lishi kerak, ya'ni o'qish, o'rganish, mutolaa qilish o'quvchi zimmasiga o'tishi lozim. O'qituvchi esa, bilim berishdan, o'quvchilarning bilimlarni mustaqil egallashlariga ko'maklashishi zarur. Shunday ekan kimyo o'qitishda ham didaktik o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarining kimyoviy bilim, ko'nikma va malakalarni davr talabi darajasida shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni zamon talablari asosida puxta bilish va ko'nikmalarga ega, vatanparvar, manaviyati yuksak shaxs etib shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning beqiyos hissasi bor. Umumta'lim maktablari kimyo ta'limida o'quvchilarning kimyoviy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularni mustaqil bilim olish, fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy didaktik o'yinlar muhim ahamiyat kasb etadi. Didaktik o'yinlarsiz mavzular mazmunini o'quvchi va talabalarga yetkazib bo'lmaydi, shunday ekan respublikamizda yosh avlodga ta'lim tarbiya berilishi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan bir davrda kimyo o'qitishda didaktik o'yin texnologiyalardan foydalanish masalalari o'z dolzarbliligini yo'qotgani yo'q.

Mavzuning o'rganilish darajasi. Respublikamiz olimlari K.Turg'unboyev, A.Rizayev, M.X.To'xtaxadjayeva, R.Mavlonova, N.Vohidova, G.Niyozova, O.Xasanboyeva, M.Usmonboyeva, H.Arifboyev, N.S.Saydaxmatov, kabi olimlar va tadqiqotchilar, chet el olimlaridan esa V.V.Guzayev, G.M.Chernobelskaya, E.S.Polotin, S.K.Selevko va boshqalar ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish va ularning kimyo fanida qo'llanilishi yuzasidan taklif va tavsiyalar berishgan [4]. Lekin tabiiy fanlarni o'qitishda xususan kimyo fanini o'ziga xosligi unda kimyoviy tajribalar olib borilishi o'quvchi va talabalarni amaliy ko'nikma, malakarni rivojlantirishda nazariy bilimlarning rolini hisobga olgan holda didaktik o'yinlardan va boshqa bir qancha zamonaviy pedagogik texnologiyalardan o'zaro unumli foydalanish masalalari talab darajasida yoritilmagan. Shuning uchun biz

malakaviy ishimizdan asosiy maqsadi umumta'lim maktablarida o'quvchilarning ta'lim olish samaradorligini oshirishda didaktik o'yin texnologiyalardan unumli foydalanish qanday samara berishni aniqlashdan iborat.

Ishning maqsad va vazifalari. Mazkur bitiruv malakaviy ishning maqsadi umumta'lim maktablari o'quvchilarining kimyo fanidan bilim olish samaradorligini oshirishda didaktik o'yinlarni takomillashtirishga doir tavsiyalar ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga tadbiiq etish. Ishning vazifalari esa quyidagicha:

1. Tanlangan mavzuga oid ilmiy va ilmiy metodik adabiyotlar, jurnallardagi maqolalar, tajribali o'qituvchilarning bu boradagi ish tajribalarini o'rganish.
2. Olingan natijalarni tahlil qilish
3. Tahlil natijalariga ko'ra ishning bugungi holatiga baho berish va didaktik o'yinlarni takomillashtirishga doir tavsiyalar tayorlash.
4. Tavsiyalarni umumta'lim maktablarida sinab ko'rish va samaradorligini aniqlash.
5. Olingan natijalar asosida tegishli tavsiyalar va xulosalar tayyorlash.

Ob'ekti va predmeti Bitiruv malakaviy ishimizning ob'ekti bo'lib, umumta'lim maktablari 7 sinf o'quvchilarining kimyo fanidan samarali bilim olishlarida didaktik o'yin texnologiyalaridan foydalanishdir.

Ilmiy yangiligi. Mazkur bitiruv malakaviy ishda kimyo darslarini tashkil etishda didaktik o'yinlardan va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan birgalikda foydalaniladi. Ularning o'quv jarayonida samaradorligini oshirishi aniqlandi.

Amaliy ahamiyati. Bu bitiruv malakaviy ish natijalari va tavsiyalardan respublikamiz umumta'lim maktablarida foydalanish mumkin.

Ishning hajmi va tuzilishi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, asosiy qism, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib uning hajmi 68 betni tashkil etadi. Ishda 8 rasm va 4 jadvallar bor.

I.Asosiy qism

I.I.Didaktik o`yin texnologiyalari

Insonning faolyatida o`qitish har doim juda muhim ahamiyatga ega bo`lgan. Ta`lim tasodifiy intiutiv xususiyatga ega bo`lganda ham va asosan tasodifan axborotlarni berish hamda taqlit qilishdan iborat bo`lganda ham shunday bo`lgan, keyinchalik ham ta`lim maqsadga jarayonga aylanganda maktab paydo bo`lganda ham shunday bo`lgan. Biroq uzoq vaqt davomida ta`limni nazariy tahlil qilish va o`rganish ishlari olib borilmadi. Shuning uchun o`z nazaryasiga ega bo`lmadi.

Faqatgina XVII asr bu sohada muhim o`zgarishlar olib keldi. Aynan o`sha payitda ta`lim alohida nom oldi va tarixda birinchi didaktik faoliyatning ilmiy asoslangan tizimiga asos solinadi. Didaktika yunoncha “**didaktikos**” so`zidan kelib chiqqan bo`lib, **o`qitish, o`rganish** ma`nosini bildiradi.

Didaktika ta`limning nazariy jihatlarini (ta`lim jarayoning mohiyati, tamoyillari qonuniyatlari o`qituvchi va o`quvchi faoliyati mazmuni, ta`lim maqsadi shakli, metod vositalari natijasi, ta`lim jarayonini takomillashtirish yo`llari va hakozi muammolar) ni o`rganuvchi fan. Bu tushunchani buyuk Chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670 yillar) “Buyuk didaktika (1657 yil) nomli mashxur asarida tilga oladi. Lekin Komenskiy didaktika faqat ta`limgina emas balki tarbiyalash ham” deb ta`kidlaydi. Mazkur asarda olim ta`lim nazaryasining muhim masalalari, ta`lim mazmuni, ta`limning ko`rgazmaliligi ketma-ketligi kabi tamoyillari sinf darajasi tizimi borasida so`z yuritadi. Didaktikaning predmeti ta`lim tarbiya muassasi sharoitda muallimning rahbarligi ostida amalga oshadigan o`quv jarayonidir [5].

Didaktikada ana shu jarayonning qonuniyatlari tadqiq qilinadi, har xil tipdagi ta`lim tarbiya muassasalarda u yoki bu darajada beriladigan ta`lim mazmunini belgilashning ilmiy asoslari o`qitish vositalari va metodikalarning samaradorligini oshirish yo`llari hamda ta`limning tashkiliy shakllari ishlab chiqiladi. Ta`lim jarayonidagi o`quvchining faolligi, didaktikaning asosiy

tamoyillaridagi biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. O'quvchining faolligi, maqsadli yo'naltirilgan boshqaruvchi pedagogik ta'sirlar va pedagogik muhitning tashkil etilishi natijasidir. O'yin faoliyatiga qiziqish, o'quvchilarning o'z-o'zini ifoda etish, ro'yobga chiqarish kabi ehtiyojlarini qondiruvchi, musobaqalashish elementlari orqali ta'minlanadi.

Didaktik o'yin, o'qitishning aniq qo'yilgan maqsadi va unga tegishli pedagogik natija bilan belgilanadi. Bu natijalar asoslangan va o'quv tayyorgarlik faoliyatiga ega bo'ladi. Didaktik o'yinlar o'yin uslubiga ko'ra quyidagicha tavsiflanadi: fanlar bo'yicha; syujetli; ishbilarmonlik, imitastion, dramalashtirilgan o'yinlar. Umumta'lim tizimida foydalanadigan barcha didaktik o'yinlar o'z mazmuniga ko'ra ishbilarmonlik o'yini hisoblanadi. Chunki ular, odatda ma'lum o'quv fani doirasida ishlab chiqiladi: rollar va syujetlar mavjud bo'ladi, turli vaziyatlar immitastiya qilinadi. Ya'ni, umumta'lim maktablarida qo'llaniladigan ishbilarmonlik o'yinlari didaktik o'yinlarning barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi.

Umumta'lim maktablari ta'lim tizimidagi didaktik o'yinlar yangi o'quv materialini o'zlashtirishga va mustahkamlashga, o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantiruvchi, umumilmiy ko'nikmalarini shakllantiruvchi masalalar majmualarini yechishga qaratiladi, o'quvchilarga turli holatlardan o'quv materialini tushunib yetish va o'rganish imkonini beradi. O'quv jarayonida ishbilarmonlar o'yinlarni turli xil shakllari ishlatiladi: imitastion, operastion, rolli o'yinlar, ishchi teatr, psixo va sostiodramalar.

O'yin olimlar tadqiqotlariga ko'ra mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi.

Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Pedagogik texnologiyada rivojlantiruvchi texnologiya ham asosiy ahamiyat kasb etadi. Rivojlantiruvchi texnologiyalarning ma'lum yo'nalishi aniq bo'lishi lozim. Undagi ta'lim tizimi albatta tugallanishi shart.

O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

D.N. Uznadzening ta'rificha, o'yin shaxsga xos bo'lgan ichki immanent psixik (ruhiy) xulqi shaklidir.

L.S. Vigodskiy o'yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy buyurtmalarni o'zlashtirish vositasi sifatida ta'riflaydi.

A.N.Leontev o'yinga shaxsning hayolotdagi amalga oshirib bo'lmaydigan qiziqishlari (manfaatlari)ni hayolan amalga oshirishdagi erkinligi sifatida qaraydi.

Psixologlar ta'kidlaydilarki, o'yinga kirishib ketish qobiliyati kishi yoshiga bog'liq emas, lekin har bir yoshdagi shaxs uchun o'yin o'ziga xos bo'ladi.

Tadqiqotchilar o'yin xususiyatlarini ishlab chiqqanlar. O'yinlarning muhim qirralari S.A.Shmakov tomonidan yoritilgan. U erkin rivojlanuvchi faoliyatni farqlaydi. Bunday faoliyat faqat natija (tadbirni) tufayli bahra olish uchun emas, balki xohishlariga ko'ra, faoliyat jarayonining o'zidan bahra olish uchun qo'llanadi.

O'yin ijodiyliги bilan ajralib turadi. U mumkin qadar boy, faol xarakterga – “ijod maydoni”ga ega bo'ladi.

O'yin uchun hissiy ko'tarinkilik xosdir. U o'zaro kurash, musobaqalashish, raqobat shaklida namoyon bo'ladi.

O'yinning o'yin mazmunini aks ettiruvchi, uni rivojlantirishning mantiqiy va vaqtincha izchilligini ko'zda tutgan bevosita tegishli va unga nisbiy aloqador qoidalari bo'lishini ko'rsatadilar.

Tadqiqotchilar nazariy aspektda o'yinga faoliyat, jarayon va o'qitish metodi sifatida qaraydilar.

O'yin faoliyat sifatida maqsadni belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi va bunda shaxs sub'ekt sifatida o'z imkoniyatlarini to'la amalga oshiradi.

O'yinli faoliyatni motivastiyalash o'yin xarakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o'zini namoyon qila olishi, o'z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarini qondirishdan kelib chiqadi.

Jarayon sifatida o'yin tuzilmasi (G.K. Selevko ta'biricha) quyidagilarni qamrab oladi:

- o'ynash uchun olingan rollar;
- bu rollarni ijro etish vositasi bo'lgan o'yin harakatlari;
- predmetlarni, ya'ni haqiqiy narsalarni shartli, o'yin narsalari o'rnida qo'llash;
- o'yinda ishtirok etuvchilarning real o'zaro munosabatlari;
- o'yinda shartli ravishda yaratilgan syujet (mazmun) – ijro sohasi.

O'yindan tushunchalar, mavzu va hatto o'quv predmeti bo'limini o'zlashtirishda o'qitish uslubi va mustaqil texnologiya sifatida foydalaniladi.

O'yin bilish va uning bir qismi (kirish, mustahkamlash, mashq, nazorat) tarzida tashkil etiladi.

O'yinlar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Ular didaktik, tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarda qo'llanadi.

O'yinning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatida bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, umumta'lim malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishni kengaytirishga qaratilgan bo'ladi.

O'yinning tarbiyaviy maqsadi mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtai nazarlar, ma'naviy, estetik va dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivizmni, jamoaga kirishib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi.

Faoliyatni rivojlantiruvchi o'yinlar diqqat, xotira, nutq, tafakkur, qiyoslash malakasi, chog'ishtirish, o'xshashini topish, faraz, hayol, ijodiy qobiliyat, empatiya, refleksiya, optimal yechimni topa olish, o'quv faoliyatini motivastiyalashni rivojlantirishga qaratilgan.

Ijtimoiylashuv o'yinlari jamiyatning me'yorlari va qadriyatlariga jalb qilinish, muhit sharoitlariga ko'nikish, ehtirolarni nazorat qilish, o'z-o'zini boshqarish, muloqotga o'rgatish, psixoterapiyani nazarda tutadi.

I.2. Didaktik o'yinlarning mazmuni va vazifasi

Pedagogikaga oid adabiyotlarda pedagogik o'yin degan tushuncha mavjud.

Pedagogik jarayonni tashkil etishning bir qator usublari va usullari hamda turli shakldagi pedagogik o'yinlar "o'yinli pedagogik texnologiyalar"ni tashkil etadi.

Pedagogik o'yinda ta'limning pedagogik maqsadlari aniq qilib qo'yiladi. Pedagogik o'yinlar asosida o'quvchilarni o'quv faoliyatiga yo'llovchi o'yinli usullar va vaziyatlarni vujudga keltirish yotadi.

G.K. Selevko tomonidan pedagogik o'yinlar tasnifi va uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari ishlab chiqilgan.

Pedagogik o'yinlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda bo'ladi:

-didaktik maqsad o'yinli vazifa shaklida qo'yiladi;

-o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi;

-o'quv materialidan o'yin vositasi sifatida foydalaniladi;

-o'quv jarayoniga didaktik vazifa o'yinga aylantirilgan tarzda musobaqalashish unsurlari kiritiladi;

-didaktik vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi o'yin natijalari bilan bog'lanadi.

Didaktika pedagogikaning ta'lim va o'qitish nazariyasini ishlab chiqadigan tarmog'idir. Hozirgi davrda didaktika o'qitishning mazmuni metodlari va tashkiliy shakllari ilmiy asoslab beruvchi pedagogika sohasi sifatida tushuniladi. Umumiy didaktikadan tashqari xususiy didaktikalar yoki alohida fanlar bo'yicha ta'lim metodikasi deb ataluvchi didaktikalar ham mavjud. Ularning mazmuni ta'limning ma'lum bosqichlarida u yoki bu fanlarni o'rganish va ta'lim berishning nazariy asoslarini belgilaydi. Har bir o'qituvchi didaktika asoslarini puxta bilishlari va ularga tayangan holda faoliyatni tashkil etishi zarur. Didaktika predmetini aniqlash bo'yicha turli qarashlar ilgari surilgan. Qarashlarning turlicha bo'lishi didaktikaning metadalogik kategoriyalarining aniq ajratilmaganligi bilan bog'liq.

Ko'pchilik olimlar ta'lim ob'ekti deb o'qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, metodlari va tamoyillarini ko'rsatadilar. Didaktika ta'limni ijtimoiy tajriba berish vositasi sifatida e'tirof etadi. Ta'lim yordamida yoshlarni hayotga tayyolash amalga oshiriladi. Ta'limiy faoliyatni tashkil etuvchi o'qituvchi- o'quvchi- o'quv material, o'quvchi- boshqa o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar yuzaga keladi.

Pedagogik adabiyotlarda ulardan qaysi biri didaktika uchun asosiy hisoblanishi kerakligi borasida ham turli fikrlar keltiriladi hamda o'quvchining o'quv materialiga bo'lgan munosabati ya'ni bilimlarni o'rganish munosabatini asosiy deb e'tirof etuvchi qarashlar soni nisbatan ko'p. Darxaqiqat o'qish, o'rganish ta'lim jarayoning ajralmas xususiyatidir. Ta'limga psixologiya nuqtai nazaridan yondashilsa ushbu munosabatning ustuvorligiga shubha qolmaydi. Biroq ta'limga pedagogik ya'ni ijtimoiy tajribani berish, o'rgatish nuqtai nazaridan qaralsa faoliyat uchun asosiy sanaluvchi munosabat - ikki shaxs (o'qituvchi va o'quvchi) o'rtasidagi munosabatlar yetakchi o'rin egallashi lozim ekanligi anglanadi.

I.2. Didaktik o'yinlarning mazmuni va vazifalari

Didaktika predmetining mohiyatini ochishga xizmat qiluvchi yana bir qarash ta'lim- tarbiya jarayonini yaxlit o'rganish zarurligini ilgari suradi. Ta'limning tarbiyaviy vazifalari o'quvchining bilimni o'zlashtirishlarini taminlabgini qolmay, shaxs xususiyati, uning rivojlanishi ma'lum ma'naviy, axloqiy sifatlarini o'zlashtirishi fe'l atvori, xulqini tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitni yaratishdan iborat. Didaktikaga ta'limning mazmunli va jarayonli jihatlarini birgalikda o'rganish xosdir. Amaliyotni qayta tashkil qilish va takomillashtirish masalalarini nazarda tutgan holda didaktika ta'limini faqatgina o'rganish obyekt sifatidagina emas, balki ilmiy asoslangan loyixalashtirish obyekt sifatida qaraydi. Umumiy didaktikaning predmeti dars o'tish (o'qituvchi faoliyati) va bilim olish o'quvchining o'rganish faoliyatining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi hisoblanadi.

Didaktikaning vazifalari quydagilardan iborat [6].

-ta'lim jarayonlari va ularni amalga oshirish shartlarini tariflash va tushintirish
-ta'lim jarayonini yanada mukammal tashkil etish ya'ni ta'lim tizimlari va texnologiyalarini ishlab chiqish.

-ta'lim jarayoni uchun xos bo'lgan umumiy qonunyatlarini aniqlash, omillarini tahlil qilish va tariflash.

Didaktika nazariy va bir vaqtning o'zida meyoriy-amaliy fan. Didaktikaning ilmiy- nazariy vazifasi ta'limning mavjud jarayonlarining o'rganish uning turli jihatlari o'rtasidagi bog'liqliklar uning mohiyatini ochib berish, rivojlanish tendensiyalari va kelajagini aniqlashdan iboratdir. O'zlashtirilgan nazariy bilimlar ta'lim amaliyotini yo'naltirish, ta'limni jamiyat tomonidan qo'yilayotgan ijtimoiy talablarga muvofiq takomillashtirishga imkon beradi. Ta'lim mazmunini anglab olish, ta'lim tamoyillari, ta'lim metod va vositalarini qo'llash meyorlarini aniqlash asosida didaktika amaliy – meyoriy hamda tashkiliy texnologik vazifani bajaradi. Muayyan fanga xos bo'lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to'plangan bilimlar aks etadi. Mavjud ilmiy tushunchalar ikki asosiy guruhga ajratiladi.

1. Falsafiy tushunchalar
2. Xususiy ilmiy, ya'ni muayyan fangagina xos bo'lgan tushunchalar

Didaktika uchun umumiy va alohida mohiyati va hodisa, qarama- qarshilik, bog'liqlik kabi falsafiy tushunchalar muhim ahamiyatga ega. Didaktikada qo'llaniladigan umumiy – ilmiy tushunchalar orasida “tizim”, “tuzilma”, “vazifa”, “element” kabilar alohida o'rin tutadi. Pedagogikaga xos didaktik tushunchalar sirasiga quyidagilar kiradi.

1. Ta'lim - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon.

2. Dars – bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayoning asosiy shakli.

3. Bilim olish – idrok etish, o`rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq atvor hamda faoliyat ko`nikma, malakalarning mustaxkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib boyib borish jarayoni.

4. Ta`lim jarayoni – o`qituvchi va o`quvchilar o`rtasida tashkil etuvchi hamda ilmiy bilimlarini o`zlashtirishga yo`naltirilgan pedagogik jarayon.

5. O`quv fani – ta`lim muassasalarida o`qitilishi yo`lga qo`yilgan hamda o`zida muayyan fan sohasi bo`yicha umumiy yoki mutaxassislik bilim asoslarini jamlagan manba.

6. Ta`lim mazmuni – davlat ta`lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma`lum sharoitda muayyan fanlar bo`yicha o`zlashtirishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati.

Didaktikada “idrok etish”, “o`zlashtirish”, “mahorat”, “rivojlanish” va boshqalar (psixologiya) hamda “boshqarish” , “qayta aloqa” (kibernetika) kabi turdosh fanlarga xos bo`lgan tushunchalar ham qo`llaniladi. Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: dars, bilim olish, ta`lim, bilim, ko`nikma, malaka, ta`lim maqsadi, ta`lim mazmuni, ta`lim jarayoni, ta`lim jarayonini tashkil etish, ta`lim turlari, shakllari, uslublari, vositalari va ta`lim natijasi.

So`ngi paytlarda asosiy didaktik kategoriyalar sirasiga ta`limning didaktik tizimi va ta`lim texnologiyasi kabi tushunchalarni ham kiritish taklifi ilgari surilmoqda.

1. Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma`lum obrazlar ko`rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma`lumotlar majmui.

2. Bilim olish – idrok etish, o`rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat, ko`nikma, malakalarning mustahkamlanib mavjud bilimlarning takomillashib boyib borish jarayoni.

3. Ko`nikma – olingan bilimlarga asoslanib qo`yilgan vazifalar va shartlarga binoan bajariladigan harakatlar yig`indisi.

4. Malaka – ongli hatti- harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi.

5. Ta'lim – o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish ularning bilish qobiliyatini o'stirish, dunyoqarashini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon.

6. Ta'lim metodlar – ta'lim jarayonida qo'llanilib uning samarasini taminlovchi usullar majmui.

7. Ta'lim mazmuni – shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tamonlama rivojlantirish, dunyo qarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati.

8. Ta'lim vositalari – ta'lim samaradorligini ta'minlovchi obyektiv (darslik, o'quv qo'llanmalari, o'quv qurollari, xarita, diagramma, ko'rgazma, rasm, chizma, dioproektor, magnitafon, videomagnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va boshqalar) va subyektiv (o'quvchining nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti va faoliyatiga oid misollar va hokazolar) omillar.

9. Ta'lim jarayoni – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida tashkil etuvchi hamda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

10. Ta'lim mazmuni – Davlat ta'lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha o'zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati.

11. Ta'lim maqsadi – (o'qish, bilim olish maqsadi) ta'limning aniq yo'nalishini belgilab beruvchi yetakchi g'oya.

12. Talim natijasi – (ta'lim mahsuli) ta'lim yakunining mohiyatini qayt etuvchi tushuncha o'quv jarayonining oqibati belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi.

13. Ta'limni boshqarish – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbolini belgilash.

14. Ta'lim tizimi – yosh avlodga ta'lim - tarbiya berish yo'lida davlat tamoyillari asosida faoliyat yuritayotgan barcha turdagi o'quv tarbiya muassasalari majmui.

Ta'lim jarayoni psixologik – pedagogik konsepsiyalar (ular aksariyat hollarda didaktik tizimlar deb ham ataladi) asosida tashkil etiladi. Didaktik tizim –

(yunoncha “systema” yaxlit qismlardan tashkil topgan birlashtirish) ma’lum mezonlari asosida ta’lim jarayonining yaxlit holatini belgilash ajratib ko’rsatish demakdir. U ta’limning maqsadi, tamoyillari, mazmuni, shakli, metod va vositalarining birligi asosida tashkil etilgan tuzilmalarining ichki yaxlitligini ifodalaydi .

Tadqiqotchilar mavjud didaktik konsepsiya (tizim)larni umumlashtirib quyidagi guruhlarga ajratdilar.

1. An’anaviy
2. Progressiv.
3. Zamonaviy.

Ta’lim nazariyasida Ya.A.Komenskiy, I.Pestallotsi va I.Gerbatlarning didaktik konsepsiyalari muhim ahamiyatga ega.

An’anaviy didaktik tizimning yaratilishi nemis faylasufi, psixolog va pedagog I.F. Gerbart

(1776-1841 yillar) nomi bilan bog’liq. U Ya.A.Komenskiyning sinf dars an’anaviy tizimini tanqidiy nuqtayi nazaridan qayta asoslab etika va psixologiyaning nazariy yutuqlariga tayangan holda ta’lim tizimini yaratdi. I.F Gerbart ta’lim tizimining asosiy belgisi quyidagilardan iborat: o’quvchilarning intellektual rivojlanishini ta’minlash maktabning asosiy vazifasi, bolani tarbiyalash esa oilaning vazifasidir.

Progressiv (pedosentrik) tizim bolaning bilim olishida faoliyatining asosiy ro’l o’ynashini e’tirof etadi. Mazkur tizim asosini D.Dyue tizimi G. Kershteynning mehnat maktabi V.Lay nazariyalari tashkil etadi. Zamonaviy didaktik tizim XX asrning 50-yillarida psixolog va pedagog B.Skinner qismlariga bo’lingan axborotlarni yetkazish, bu jarayonni muntazam nazorat qilish asosida materialni o’zlashtirishda samaradorlikka erishish g’oyasini ilgari suradi. Mazkur g’oya keyinchalik dasturiy ta’lim deya ataladi. Keyinchalik N.Krauder nazorat natijalariga qarab o’quvchiga mustaqil ishlash uchun materiallarni taklif etadigan tarmoqlashtirilgan dasturlarni yaratdi. D.Dyuning nazariy g’oyalari muammoli ta’limning asosi bo’lib qoldi. Bugungi kunda muammoli ta’lim deb nomlanuvchi, ushbu g’oya o’qituvchi rahbarligi ostida muammoli vaziyatni yaratish va ularni hal

etishda o`quvchilarning faollik va mustaqilliklarni taminlashga erishishini nazarda tutadi. Muammoli ta`limning vazifasi faol o`rganish jarayonini rag`batlantirish, o`quvchilarda fikirlash, tadqiqotchilik ko`nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. L.V.Zankovning (1901-1977 yillar) rivojlantiruvchi ta`lim konsepsiyasi XX asrning 50-yillarida keng tarqaldi. Uning g`oyalarini amalga oshirish ta`lim jarayoniga insonparvarlik g`oyasini singdirish, shaxsni barkamol rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Psixolog L.S.Vigotski (1896-1934 yillar) tomonidan 30-yillarda ilgari surilgan “Yaqin rivojlanish zonasi” g`oyasi ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko`ra bola kattalar yordamida bilim olib, o`zi mustaqil bajara olmagan ishlarni bajara olmaydi. O`zbekiston Respublikasining Ta`lim to`g`risidagi qonunida ta`lim-tarbiyani insonparvarlik demokratik g`oyalarga muvofiq tashkil etish e`tirof etilgan. Ta`limni insonparvarlashtirish ta`lim jarayonida o`quvchi shaxsini hurmat qilish, uning sha`ni obro`si, qadr-qimmatini paymol etmaslik, mavjud iste`dodini rivojlantirishni nazarda tutadi. Demokratlashtirish esa pedagogik jarayonda rasmiyatchilikka yo`l qo`ymaslik ta`lim dasturlarini tanlashda o`quvchilarning fikrlarini inobatga olishni ifodalaydi. Respublika uzluksiz ta`lim tizimi, ijtimoiy buyurtmani bajarishga xizmat qiladi, barkamol shaxs va yetuk mutaxassisni tarbiyalash vazifasini bajaradi.

Pedagogik paradigma- (yunoncha “paradeigma”- misol, namuna) Pedagogika fani rivojining ma`lum bosqichida ta`limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik ham jamiyat tomonidan etirof etilgan nazariy hamda metodologik ko`rsatmalar to`plami bo`lib u ta`limning konseptual modeli sifatida qo`llaniladi. Bugungi kunda ta`limning quyidagi paradigmalari keng tarqalgan.

- 1) An`anaviy- konservativ paradigma (bilim paradigmasi)
- 2) Ratsionalistik (bixevioristik) paradigma
- 3) Fenomenologik (gumanistik) paradigma
- 4) Texnokratik paradigma
- 5) Ezoterik paradigma

Ayni vaqtda ta'lim paradigmalarini belgilashga nisbatan uch xil yondashuv mavjud.

- 1) Qadriyatli (oksiologik) yondashuv - madaniyat inson hayotining mazmuni sifatida tushuniladi.
- 2) Faoliyatli yondashuv - asosan madaniyat moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishga yo'naltirilgan faoliyatning sinalgan usullari sifatida talqin etiladi.
- 3) Shaxsiy yondashuv - madaniyat muayyan shaxs timsolida namoyon bo'ladi.
- 4) Madaniyatga nisbatan turli yondashuvlarning mavjudligi bir qator paradigmalarning yaratilishiga zamin yaratadi. Har bir paradigma muayyan ta'limiy muammolarni hal etishga yo'naltirildi. Xususan:
  - ijtimoiy institut sifatida o'quv muassalarining vazifalari;
  - ta'limning samarali tizimi;
  - o'quv yurtlari oldida turgan eng muhim ustuvor masala;
  - ta'limning ijtimoiy ahamiyatli maqsadlari;
  - muayyan bilim, ko'nikma va malakalarning qimmatli hisoblanishi;

Ayni vaqtda quyidagi paradigmalar mavjud:

1. Bilim olishning an'anaviy paradigmasi (modeli)

(J. Majo, L. Kro, J. Kapel va boshqalar) unga ko'ra ta'limning asosiy maqsadi- "Bilim, qanchalik qiyin bo'lmasin bilim olish" An'anaviy paradigma maktabning maqsadi yosh avlodga individual rivojlanishi hamda ijtimoiy tartibni saqlab qolishga yordam beruvchi madaniy meroslarning muhim elementlari – bilim, ko'nikma va malakalar, ilg'or g'oyalar va qadriyatlarni saqlab qolish hamda ularni yoshlarga yetkazish muhim ekanligini yoritadi. Bilim olish paradigmasining asosiy maqsadi: ta'lim olish taraqqiyoti va madaniyatining eng muhim elementlari – bilim, ko'nikma va malakalar, ilg'or g'oyalar va qadriyatlarni saqlab qolish hamda ularni yoshlarga yetkazish muhim ekanligini yoritadi. Bilim olish paradigmasining asosiy maqsadi: ta'lim olish, taraqqiyot va madaniyatning eng muhim elementlarining avloddan – avlodga o'tkazish.

2. Ratsionalistik (bixevioristik) paradigma (P.Blum, R.Gane, B.Skinner va boshqalar) Ratsionalistik paradigma diqqat markazida ta'lim mazmuni emas balki

o`quvchilar tomonidan turli bilimlarni o`zlashtirishlarini ta`minlovchi samarali usullari yotadi. Ta`limning ratsionalistik modeli asosini B.Skinnerning ijtimoiy injeneriya bixevioristik (inglizcha behavior – xulqi) konsepsiyasi tashkil qiladi. Maktabning maqsadi – o`quvchilarda G`arb madaniyati ijtimoiy qoidalari, talablari va ko`zlagan maqsadlariga mos keladigan moslashtiruvchi “xulqiy repertuar” ni shakllantirishdir. Shu bilan bir vaqtda “xulqi atamasi bilan” insonga xos hamma tasirlanishlar – uning fikrlari, sezgi va harakatlari ifodalanadi (R. Tayler) Ta`lim jarayonida didaktik o`yinli texnologiyalar didaktik o`yinli dars shaklida qo`llaniladi. Ushbu darslarda talabaning bilim olish jarayoni o`yin faoliyati orqali uyg`unlashtiriladi. Shu sababli talabalarning ta`lim olish faoliyati o`yin faoliyati bilan uyg`unlashgan darslar, didaktik o`yinli darslar deb ataladi. Inson hayotida o`yin faoliyati orqali quyidagi vazifalar amalga oshiriladi

- o`yin faoliyati orqali shaxsning o`qishga va mehnatga bo`lgan qiziqishi ortadi.

- o`yin davomida shaxsning muloqatga kirishishi ya`ni komunativ – muloqat madaniyatini egallash uchun yordam beriladi.

- shaxsning o`z iqtidori, qiziqishi, bilimi va o`zligini namoyon etishiga imkon yaratiladi.

- hayotda va o`yin jarayonida yuz beradigan turli qiyinchiliklarni yengish va mo`ljalni to`g`ri olish ko`nikmalarni tarkib topishiga yordam beradi.

- o`yin jarayonida ijtimoiy normallarga mos xulq – atvorni egallash, kamchiliklarga barham berish imkoniyati yaratiladi.

- shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirishga zamin tayyorlaydi.

- insoniyat uchun ahamiyatli bo`lgan qadriyatlar tizimi ayniqsa ijtimoiy, manaviy – madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o`rganishga etibor qaratiladi.

- o`yin ishtirokchilarida jamoaviy muloqat madaniyatini rivojlantirish ko`zda tutiladi.

Didaktik o`yinlar texnologiyalari o`quvchi faoliyatining faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o`quvchi shaxsidagi ijobiy imkoniyatlarni

ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlar o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tatqiq qilish hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash axloq – odob o'rgatish, nutq o'stirish til o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi.

Didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim – tarbiyaviy maqsadlarini amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi. Bundan tashqari o'quvchilarni soda ilmiy izlanish uslublari bilan tanishtirish, ilmiy farazlar tuzilishini o'rgatish; o'quv materiallarni o'quvchilarning yosh xususiyatlari va bilim darajasiga mos kelishi; materiallarni boshqa fanlardan olgan bilimlarga mosligi; har bir sinfda o'rganiladigan va o'zlashtirilgan bilimlar oldingilari bilan uzviy bog'langanligini ta'minlash; zaruriy kimyoviy bilimlar mazmunini har bir sinf uchun bo'limlar bo'yicha aniqlash; kimyoviy nazariy g'oyalarni bayon etishda uning ekspremental fan sifatida o'qitishga imkon yaratish kerak [8].

I.3.Didaktik o'yinlarning turlari va ularni olib borishga doir talablar.

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy – jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini ularning turli yo'nalishdagi qobilyat va qiziqishlarini oshiradigan biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, ro'lli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlarga ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi didaktik o'yinlardan foydalaniladi va alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda.

Umumiy o`yinlar nazariyasiga ko`ra mavjud barcha o`yin turlarini tasniflashda ularni funksional mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o`yinlarga ishlatiladi. Bularning orasida didaktik o`yinlar ta`lim – tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini borishi bilan alohida o`ringa ega. O`yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakllari hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o`yinlarning ta`lim – tarbiyaviy ahamiyatini o`rganish va yanada oshirish bo`yicha tadqiqot olib borishiga asos bo`ldi. Natijada oldingi asrning 60-yillari boshida AQSH so`ngra boshqa G`arb mamlakatlarida ishchanlik o`yinlari qo`llanila boshlandi. Ishchanlik o`yinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy samarali va tejamli ta`lim metodlaridan iborat deb takidlaganlar. Didaktik o`yinlarning yana bir turi aqliy hujum usulini birinchi marta 1939- yilda A.F.Osborn qo`llagan. Bu usulni g`oyalar banki deb ham nomlagan. U muammolarni quyidagicha yechishga asoslanadi.

- muammoli vaziyat yaratish
- g`oyalarni shakllantirish
- eng yaxshi g`oyalarni tekshirish va baxolash va tanlash

Ayniqsa, o`qitishga interfaol dars usullarini, «Kichik guruhlarda ishlash», «Breyn-ring» usullari qo`llanganda o`quvchilar o`qituvchi bilan birga teng faoliyat ko`rsatadilar. Agar o`quvchi o`z-o`zini o`qitsa, o`qituvchi o`quvchini yakka tartibda o`rgatsa, o`qituv materialining 90 foizini o`zlashtiradi. Darsda ta`limning interfaol usullaridan biri «Kichik guruhlarda ishlash» texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur texnologiyani qo`llash usuli quyidagilardan iborat:

- faoliyat yo`nalishi aniqlanadi. Muammodan bir-biriga bog`liq bo`lgan masalalar belgilanadi;
- kerakli asos yaratiladi. O`quvchilar mazkur mavzu haqida ko`proq tushunchaga ega bo`lishlari kerak;

- guruhlar belgilanadi. O‘quvchilar 7-8 kishidan iborat bo‘lib guruhga bo‘linadi;
- aniq ko‘rsatma beriladi. Mustaqil ish, krossvord, test tuzish;
- boshlovchi o‘quvchi oldindan tayinlanadi. O‘tilgan mavzu yoki bo‘lim bo‘yicha mustaqil, o‘z ustida ishlab, savollar tuzib keladi, krossvord, test javoblarini baholaydi;
- ekspert yoki yordamchi (assistent) o‘quvchi tayinlanadi, ular o‘yinni olib borishda yordam beradilar, javoblarni baholab, tahlil qilib beradilar;
- guruhlardan sardorlar saylanadi. Sardor – hushyor shaxs, o‘z guruhi uchun o‘yin qoidalarini buzmaganda jon kuydiradi;
- o‘qituvchi tomonidan esa jarayon qo‘llab-quvvatlanib va yo‘naltirilib turiladi. U o‘yinni nazorat qilib turadi, o‘yin yakunlangach, o‘quvchilarning umumiy ballini e‘lon qiladi. So‘ngra muhokama qilinadi;
- – doskaga 3ta guruhga bo‘lingan o‘quvchilar familiyasi yozib qo‘yiladi, dars maqsadi bo‘yicha maksimal ballar ko‘rsatilgan bo‘ladi, reja bo‘yicha to‘plangan har bir ball o‘quvchi familiyasi qarshisiga yozilib boriladi.
- O‘qituvchi bilan o‘quvchining o‘zaro ta‘siri natijasida o‘quvchi ma‘lum bilimlarni shunchaki o‘zlashtirib, ya‘ni o‘rganib olishidan tashqari bir vaqtning o‘zida bilim olish va xatti-harakatlar qilishning yangi tamoyili va metodini o‘zlashtirib oladi va rivojlantirib boradi.
- Odatda o‘qituvchi xorijiy tilni o‘rgatish, o‘qitish usulini o‘zi tanlaydi. Kursning mazmuni deyarli o‘zgarmaydi, ammo uni o‘quvchiga yetkazib berish usuli o‘zgarishi mumkin.
- Agar vazifa biror dalil haqida berish bo‘lsa, taqdimot yoki interfaol ma‘ruza kabi usullar eng samarali usullar hisoblanadi. Muammolarni muhokama qilishda eng ma‘qul usul o‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lib jamoaviy bahs-munozara o‘tkazishdir. Bunda Bahs-munozara-Discussion, Brainstorming usulidan foydalanish mumkin.

- Ma'lumki, o'quvchilarning mustaqil keng va puxta bilim olishlarida syujetli-rolli, ijodiy, ishbilarmonlar, konferensiya, o'yin mashqlari kabi didaktik o'yinlar o'zining ta'lim-tarbiya beruvchi, bilimlarni mustahkamlovchi, o'quv materiallarini takrorlovchi, bilimlarni nazorat qiluvchi o'yinlar sifatida ifoda etilishi bilan ahamiyatlidir. O'quvchilarning ijodiy fikrlash, mustaqil bilim egallash ko'nikmalarini rivojlantirishda ularning o'zlarida bor bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarini yangi vaziyatda qo'llash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishida didaktik o'yinlarning o'rnini alohida ajralib turadi. Bunda ularning bir-biridan farqlanishi va o'ziga xos tavsifga ega ekanligiga e'tibor beriladi.

- Ijodiy o'yinlar-talabalarning ijodiy izlanish, mantiqiy fikr yuritishini rivojlantirish va qo'shimcha bilim olishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan o'yinlardir. Bu o'yinlar ta'sirida o'quvchi ijodiy izlanib, yangiliklarni kashf etadi va uni hayotida qo'llaydi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'quvchilarning mashg'ulot jarayonida mustaqil ish, dars jarayonida mustaqil o'qish va o'rganish, yangi materialni tushuntirish va mustahkamlash, turli ijtimoiy foydali faoliyatlar, topshiriq va mashqlarni bajarish, fan bo'yicha o'tilgan materiallarni takrorlash, test-sinov topshiriqlarini bajarish muhim. Shuningdek, savol-javob, bahs-munozara yuritish, sayr-sayohatlar uyushtirish, shaxsiy taassurotlarni himoya qilish, mustaqil o'qishning sahna va kino ko'rinishini tashkil etish, kitob bilan mustaqil ishlash, soha bo'yicha amaliy ishlarni mustaqil bajarish, dastur yo'nalishida badiiy adabiyotlarni tahlil etish asosida mustaqil ishlashning ahamiyati kattadir. Bu ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish har qanday soha faoliyatida ijobiy o'zgarishlarni sodir etadi. Eng muhimi o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishda texnologik yondoshuv o'quv jarayonini yanada faollashtiradi, o'quv materiallarining o'zlashtirishida yuqori darajaga erishiladi.

Ishchanlik o'yin darsi – dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Ro`lli o`yin darsi - dars mavzusi bo`yicha masalalarni o`rganishda o`quvchilarga oldindan ma`lum ro`llarni taqsimlash va dars jarayonida shu ro`lni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustaxkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog`liq sahna ko`rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusi bo`yicha chuqur, aniq ma`lumotlar berish darsi.

Kompyuter darsi – tegishli o`quv fani bo`yicha dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimediya, virtual o`quv kursi va shu kabilar ) asosida o`tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi – o`quv fani ayrim bo`limi bo`yicha bilimlarni har bir o`quvchi qanchalik ko`p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka darsi – dars mavzusini bo`laklar bo`yicha oldindan o`zlashtirish o`quvchilarning o`zaro muloqat asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o`tiladigan dars.

Formulalar darsi – o`quvchilarning formulalarni puxta o`zlashtirishlari bo`yicha turli o`yinlar shaklidagi mashqlar o`tkazish darsi.

**O`yin darsi** – dars mavzusiga mos o`yin orqali o`quvchilarning o`zlashtirishlarini tashkil etish darsi.

Sud darsi – o`quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tashkillashtirish darsi.

Konsert darsi – dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi konsert shaklida ifodalash mashqlari bo`lib, o`quvchilarni faollashtirish va bilimini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Tergovchi bilimdonlar olib boradigan darsi – dars mavzusini oldindan puxta o`rgangan o`quvchilar yordamida qiziqarli savol – javoblar, tahlillar asosida isbotlab, tushuntirish mashqlari bo`lib, bunda o`quvchilar dars mavzusini o`zlashtirib eslab qolishlari uchun qulaylik yaratadilar.

Integral (integratsiyalangan) dars – bir nechta fanlarga doir integratsiyalash uchun qulay bo`lgan mavzular bo`yicha tashkil qilingan dars bo`lib, o`quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini orttirib ta`lim jarayonidagi faolliklarini taminlaydi.

Bunday darslar o`quvchilarga fanlararo bog`liqlikni o`rgatish orqali ularda odam tuzilishining ilmiy asoslarini to`liq idrok etrok etish, ilmiy dunyoqarashini shakllantirish ijodiy tafakkurlarni rivojlantirishga hizmat qiladi.

*Mo`jizalar maydoni darsi* o`quvchilar bilan o`tkaziladigan qiziqarli o`yinlar bo`lib turli savollarga belgilangan vaqt davomida to`g`ri javoblar topish va g`oliblarni rag`batlantirish orqali o`quvchilarda fikrlash, topqirlik va ziyraklik, bilimlarni kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi. Didaktik o`yinli mashg`ulotlarni talabalarning bilim olish va o`yin faoliyatining uyg`unligiga qarab syujetli - ro`lli o`yinlar, ijodiy o`yinlar, ishbilarmonlar o`yinli, konfrensiyalar o`yin mashqlariga ajratish mumkin. O`qituvchi-pedagog avval talabalarni individual(yakka tartibdagi) so`ngra guruhli o`yinlarga tayyorlashi va uni o`tkazishi, o`yin muvaffaqiyatli chiqandan so`ng esa ularni ommaviy o`yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki talabalar didaktik o`yinli mashg`ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko`nikma malakalarga ega bo`lishlari, bundan tashqari guruh jamoasi o`rtasida hamkorlik, o`zaro yordam vujudga kelishi lozim [9].

O`qituvchi-pedagog didaktik o`yinli mashg`ulotlarni o`tkazishda qizg`in tayyorgarlik ko`rishi va uni o`tkazishda quyidagi didaktik talablarga rioya qilishi talab etiladi:

- 1) Didaktik o`yinli mashg`ulotlar dasturida qayd etilgan mavzularning ta`limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsad hamda vazifalarni hal qilishga qaratilgan bo`lishi
- 2) Jamiyatdagi va kundalik hayotdagi muhim muammolarga bag`ishlanib, ular o`yin davomida hal qilishi
- 3) Barkamol shaxsni tarbiyalash tamoyillariga va sharqona odob-ahloq normalariga mos kelishi
- 4) O`yin tuzilishi jihatidan mantiqiy ketma-ketlikda bo`lishi
- 5) Mashg`ulotlar davomida didaktik prinsiplarga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflanishiga erishishi kerak [9].

Quyidagi kasb pedagogikasi fanini o`qitishda tashkil etish va o`tkazish mumkin bo`lgan didaktik o`yinli mashg`ulotlardan ayrimlarining tavsilotlari keltiriladi.

Didaktik o`yinli mashg`ulotlar orasida konfrensiya mashg`ulotlari ham muhim o`rin tutadi. Konfrensiya mashg`ulotlari talabalarning bilish faoliyatini faollashtirishda ilmiy dunyo qarashini kengaytirishda, qo`shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirishda, ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko`nikma va malakalarni ortirish, mustaqil hayotga ongli tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Konfrensiya mashg`ulotlarini talabalarning bilish faoliyatni faollashtirishda ilmiy dunyoqarashini mustaqil ishlash ko`nikma va malakalarni ortirish kengaytirishda, ilmiy va ilmiy ommabop adabiyotlar bilan mustaqil hayotga ongli tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Konfrensiya mashg`ulotini o`tishdan oldin mashg`ulot mavzusini maqsad va vazifalarini belgilab, shu mavzuga oid qo`shimcha ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar ko`zdan kechiriladi. Mashg`ulotni o`tishdan bir hafta oldin mashg`ulot mavzusi elon qilinib unga tayyorgarlik ko`rish uchun adabiyotlar tavsiya etiladi. Ushbu mashg`ulotda "Olimlar" ro`lini tanlash, mavzuni har tomonlama yoritish, maruza tayyorlash talabaning ixtiyorida bo`ladi.

Ilmiy konfrensiya mashg`ulotini quyidagicha o`tkazish tavsiya etiladi [10].

Didaktik o`yinlarni tanlashda o`quvchilarga bilim va tarbiya berishning quyidagi tartib qoidalariga rioya qilinadi.

1. Didaktik o`yinlar tanlash va ulardan foydalanishda o`quvchilarning yosh xususiyatlari pedagogik jihatdan tayyorgarligi va bilim saviyasi hisobga olinadi.

2. Tanlangan har bir o`yin o`quvchilarga sistemali bilim berish, malaka va ko`nikmalar hosil qilish bilan birga ularning barkamol bo`lib yetishishiga va ruhan tetik o`shishiga qaratilgan bo`ladi.

3. Didaktik o`yinlarni tanlashda ta`limning aniq maqsad va vazifalari asos qilib olinadi Didaktik o`yinlar ta`lim mazmunini aniqlashtirishning muhim

vositalaridan biri. U o`quvchilarda o`qish motivini. Istagini rivojlantirishga xizmat qiladi.

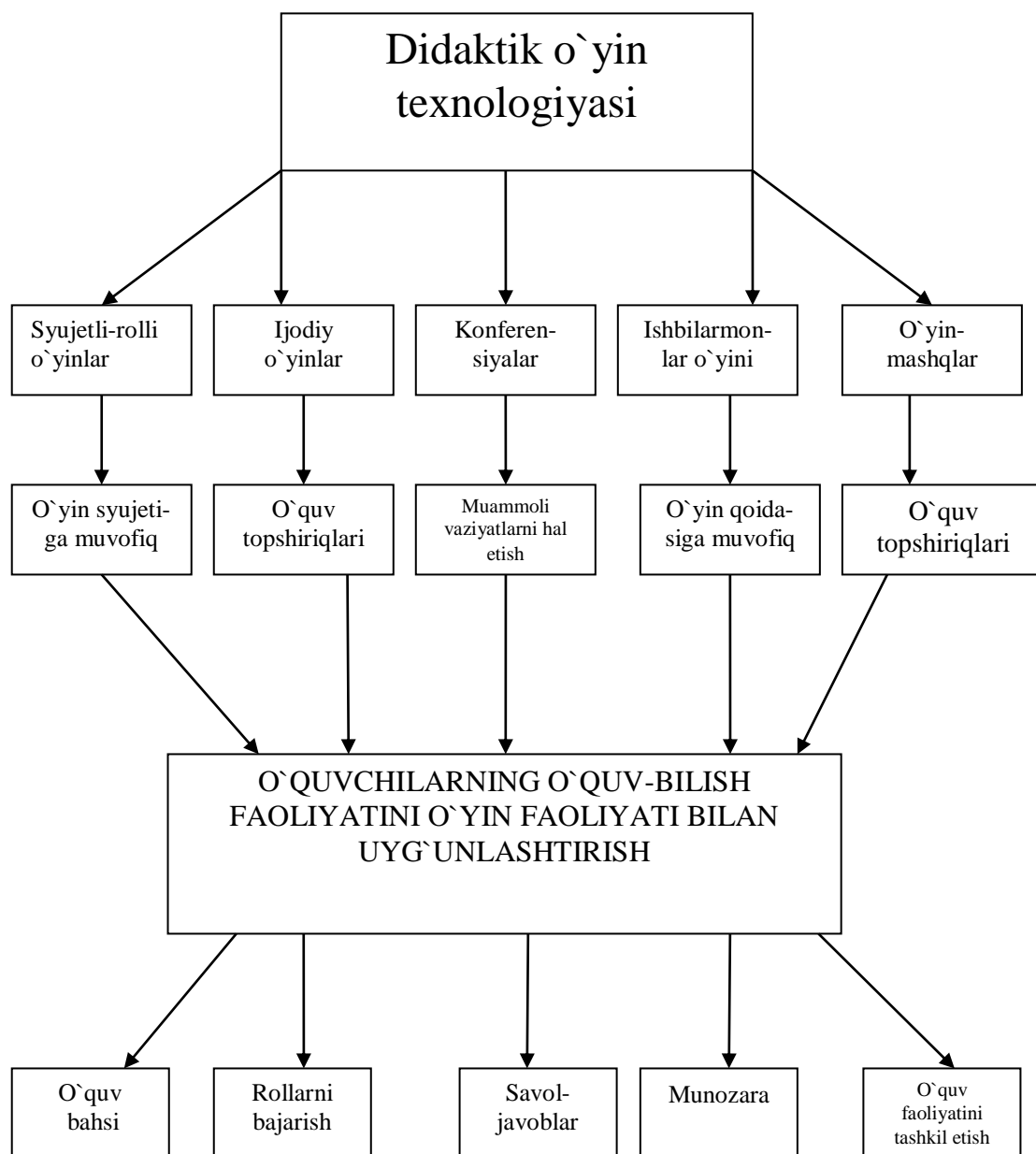
**Didaktik o`yin** – ta`lim beruvchi usul bo`lib, bu usul muayyan ta`limiy maqsadlarga erishishga yani o`tilgan o`quv materiallarini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo`ladi. Har bir didaktik o`yinni o`tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan: doiraviy misollar o`yinida ikkinchi o`nlik ichida hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat bo`lgan didaktik topshiriq qo`yiladi. Didaktik topshiriq darsga qo`yiladigan umumiy maqsadining bir qismini tashkil qiladi. Har bir didaktik o`yin ham, har qanday o`yindagi singari qoidalari bo`ladi. O`sha qoidalarga amal qilinmasa o`yin o`yin sifatidagi ahamiyati, binobarin o`yin ta`limiy, tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo`qoladi. O`yin qoidalari o`yin topshirig`iga kiritiladi. O`yin topshirig`i – o`qituvchining bolalarga o`yin qanday o`ynalishini, kim g`olibligini aniqlashdan iborat. Har bir didaktik o`yin o`z navbatida quyidagi komponentlardan tuziladi: o`yin maqsadi, qoidalari, jihozi, mazmuni natijasi.

1. O`yin qoidalari. O`yinni olib borish va unga qatnashish tarkibini aniqlab beradi. Qoidalar o`yin maqsadidagi mos holda o`quvchilar faoliyatini tartibga solish uchun kerak bo`ladi.

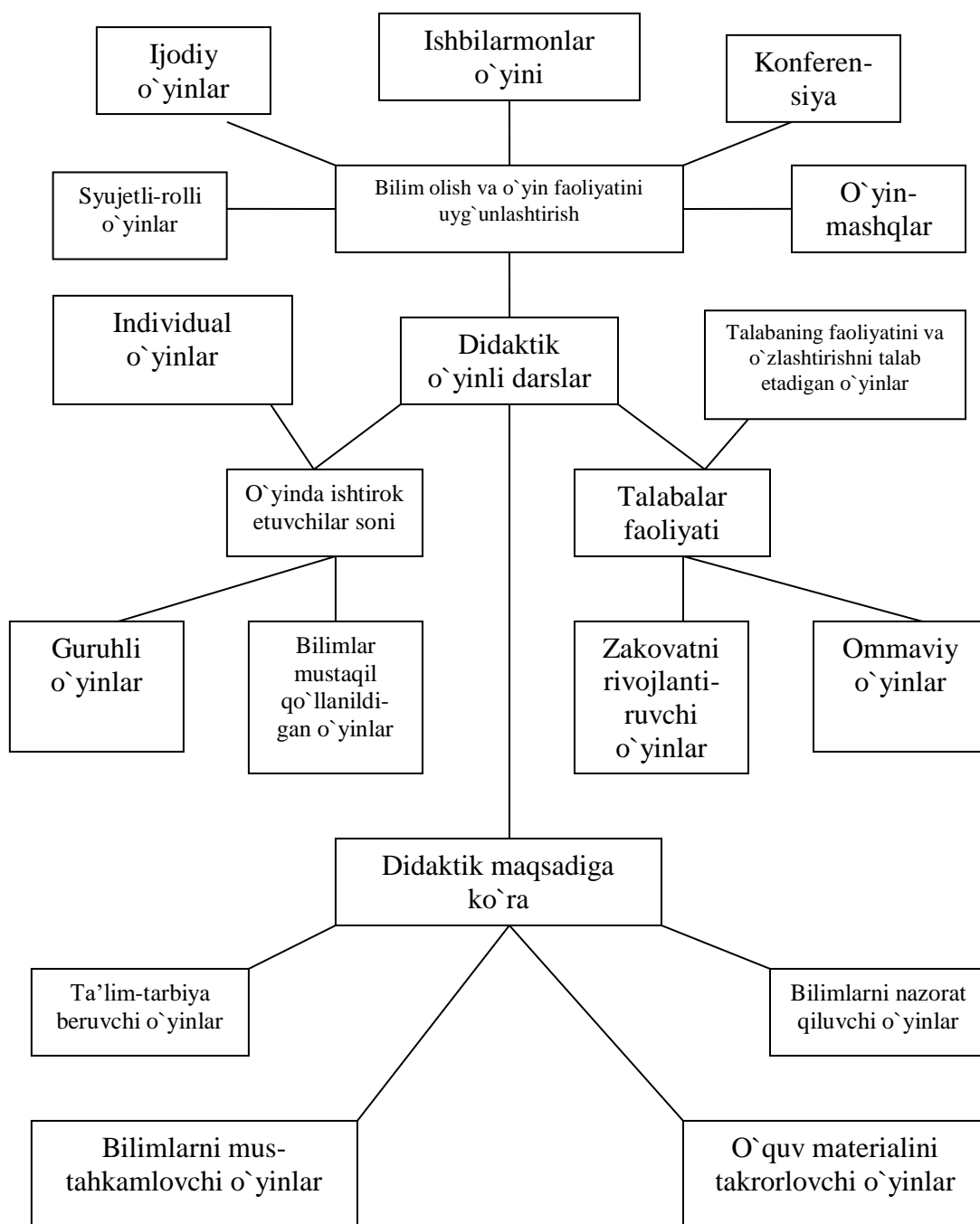
2. O`yin mazmuni o`quvchilarning bajarishi kerak bo`lgan harakatlari bilan aniqlanadi, kimyo darsida bu harakatlar ko`proq misol va tajriba masalalar yechishdan iborat bo`ladi. O`yin jihozi o`yinni o`tkazish uchun kerak bo`lgan predmet – modellar real va shartli predmetlar, kartochka va ko`rgazmalardan iborat.

3. O`yin natijasi. Qo`yilgan vazifaning bajarilishi bilan aniqlanadi. Natija o`quvchilarni qoniqtirishi kerak [11].

Didaktik o`yinli dars va uning turlari

Umumta'lim maktablarida kimyo ta'limi samaradorligini oshirishda taklif etilayotgan didaktik o'yinlar

Didaktik o`yinli mashg`ulotlarning o`ziga xos xususiyatlari

Didaktik o`yinli mashg`ulotlar	Mavzu mazmuni qanday bo`lganda mazkur mashg`ulotdan foydalaniladi.	Mashg`ulotlarning didaktik funksiyalari.	Talabaning faoliyati
Syujetli-rolli	Fanning turli sohalarida qo`lga kiritilgan yutuqlarni yoritish, fanlararo bog`lanishlarni amalga oshirish, tabiatdagi vakundalik hayotdagi muammolarni hal etish imkoniyati bo`lganda.	Kundalik hayotdagi ijtimoiy munosabatlarni, tabiat obektlari va tabiiy xodisalar o`rtasidagi aloqalar bog`lanishlarni adabiy-badiiy tarzda yoritish.	Muayyan rollarni bajarish orqali bilim, ko`nikmalarni egallash.
Ijodiy o`yinlar	Avval o`zlashtirilgan bilim va ko`nikmalarni rivojlantirish imkoniyati bo`lganda.	Muammoli vaziyatlarni avval o`zlashtirilgan bilim va ko`nikmalarni ijodiy qo`llash orqali hal etish.	Ijodiy izlanish orqali yangi mavzuni o`zlashtirish.
Ishbilmorlar o`yini auktsion	Turli obektlarga tavsif berish, ularni taqqoslash imkoniyati bo`lganda	Jamiyadagi ishtimoiy-iqtisodiy munosabatlar asosida talabalarning dunyo qarashini kengaytirish, kasbga yo`llash	Auksionda ishtirok etish orqali yangi mavzuni o`zlashtirish.
Konferensiya	Fanning turli sohalariga oid bilimlar mujassamlashgan va qo`lga kiritilgan yutuqlarni yoritish, fanlararo bog`lanishlarni amalga oshirish imkoniyati bo`lganda.	Qo`shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirish, ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash, yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash, kasbga yo`llash	“Olimlar” maqomini olib, muayyan mavzularda izlanishlar olib boorish

Matbuot-konferensiyasi	Fanning turli sohalarini qamrab olgan, talabalarning avval o`zlashtirgan bilimlaridan foydalanish lozim bo`lganda.	Qo`shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirish, darslik, ilmiy – ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash	“Olimlar” va “muxbirlar” maqomini olib mavzuni o`zlashtirish
------------------------	--	--	--

I.4. Didaktik o`yinlardan o`quv jarayonida foydalanish metodikasi.

O`quv jarayoni pedagogik jarayonning mag`zi sifatida tarbiya asosan o`qitish shaklida nomoyon bo`ladi. Shunga ko`ra o`quv jarayoniga ta`lim (pedagogning faoliyati) o`qish (o`quvchining mustaqil o`rganish ishi) va ma`lumotning mazmunini kichik tizimlardan iborat ijtimoiy pedagogik tizim sifatida qaraladi.

O`qitish o`quv jarayoning professional tomonini tashkil qiladi. Inson shaxs sifatida shakllanishining ikki tomonlama tabiati (tarbiya va o`zini – o`zi tarbiyalash) shuningdek o`quv jarayoning ichki strukturasi yo`l-yo`riq ko`rsatish va o`quvchilar o`quv bilish topshiriqlarini mustaqil holda bajarishdan iborat harakatdir. Buning yo`l-yo`riq ko`rsatish jihatida o`quvchiga o`quv materiali bo`yicha o`rgatadigan narsalar va ular ustida ishlash metodlari bilan izohlanadi. O`quvchilar ana shu asosida o`zlarining malumot mazmunini o`zlashtirishga doir faoliyatlarini tashkil qiladilar. Shunday qilib, o`quv jarayoning mohiyati o`quvchi bilish faoliyatining mantiqi bo`lib u birinchidan bilish bizdagi bilimlarning yagona manbai bo`lmish amaliyotni o`rganishdan boshlanishi va mavhum fikrlar asosida nazariy umumlashtirish kerakligidan: ikkinchidan bilish olingan bilimlarni nazariy umumlashtirishlarni, insondagi bilimlar xaqiqiyatligini yagona obyektiv mezonlari sifatida ham xizmat qiladigan amaliyotga taqqoslash zarurligidan kelib chiqadi.

Bilish – murakkab dialektik jarayon bo`lib, jonli mushoxadadan abstrak tafakkurga va undan amaliyotga o`tish yo`lidir. Dunyoni bilishning, xaqiqatni bilishning, ob`yektiv reallikni bilishning dialektik yo`li shu. Bilish nazariyasi inikos nazariyasi ham deyiladi. O`qituvchi maktab o`quvchilarini yangi bilimlarini faol idrok qilishga uni hayotda qo`llay olishga tayyorlaydi. Bu tasodifiy hodisa

bo`lmay o`quv jarayoning mantiqi shuni taqozo etadi. O`quvchilarning o`qituvchi sabog`ini o`zlashtirish jarayoni, bilimlarni idrok qilish, tushunish, mustahkamlash hamda ularni amalda qo`llash bosqichlaridan iborat bo`ladi. Bilimlarni o`zlashtirish voqelikdagi narsa va hodisalarni sezish va idrok qilishdan boshlanadi. Bilish faoliyatidagi ikkinchi bosqich bilimlarni tushunish va umumlashtirish, uchinchi bosqich bilimlarni mustahkamlash va qo`llashdir. O`qituvchi faoliyatining muvaffaqiyati, avvalo u ta`limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllaridan iborat. Umumiy didaktik prinsplarini qanchalik to`g`ri amalga oshirishiga bog`liq. Didaktik prinsplar ta`limning maqsadlari va ilmiy mazmunidan o`quvchilar jamoasining yoshi va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqadigan qonuniyatlarini aks ettiradi. O`qitish prinsplari qandaydir doimiy va o`zgarmaydigan narsa emas. Ularning ayrimlari boshqacha sharoitga bog`liq holda o`zining nomini saqlab, yangi mazmun kasb etadi va bazilari masalan A.Y. Komenskiy olg`a surgan "tabiatga muvofiqlik prinspi" singari o`zining ahamiyatini yo`qotadi: yani boshqalari esa yangi sharoitda jamiyatning o`qitish jarayoniga qo`yadigan ma`lum talablarni to`laroq aks ettirishi sababli yetakchi prinspga aylanadi. Chunonchi, xozirgi paytda o`qitishning tarbiyalovchi va kamol toptiruvchi prinsplari alohida ahamiyat kasb etadi. Tabiyki, mana shu prinsplar o`qitish jarayoniga o`zining qandaydir yangiligini qo`shadi, uni nimalar bilandir to`ldiradi. Lekin tarbiyalovchi va kamol toptiruvchi ta`limga intilish yangilik emas. Uni mamlakatimiz pedagogikasi tarixida ilk bor Farobiy, Beruniylar asoslab berishgandi. Masalan: Beruniyning fikricha, tarbiyalovchi ta`lim ayni paytda kamol toptiruvchi ta`lim ham hisoblanadi: u kuzatuvchanlik, fikrlash, nutq, xotira va xayolning rivojlanishini ta`minlaydi, shu tariqa insonni hayotdagi mehnatga tayyorlaydi.

Mazkur prinsiplar yangi bo`lmasa ham, maktab rivojining turli bosqichlarida o`quv - tarbiya jarayonini tashkil etishda har xil yo`sinda va to`liq bo`lmagan hajmda amalga oshgan. Buning hammasi jamiyat tomonidan maktab oldiga qo`yilgan maqsad va vazifalariga bog`liq bo`lgan [12]. Hozirgi dasturlar ma`lumotning nazariy saviyasiga talablarni oshirishga maktabda o`qishning

dastlabki kunlaridan boshlab bolalarda ijodiy fikirlashni rivojlantirishga, ularga fanlarning nazariy asoslariga doir tushunchalarni hosil qilishga, umumlashtirish va mantiqiy mulohaza yuritish malakalarini shakillantirishga qaratilgan. Ularda ham ilgari dasturlardagi kabi nazariy bilimlarni o`quvchilarda amaliy ko`nikma va malakaarni hosil qilish bilan bog`lashga jiddiy e`tibor berilgan. Shuningdek, ta`limning tarbiyalovchilik ro`lini yanada kuchaytirish nazarda tutilgan. Bu esa ongli ravishda o`zlashtirilgan qoidalar, dalillar va nazariyalar o`quvchilarning e`tiqodiga hamda dunyoqarashiga aylanishi kerakligini bildiradi. O`quvchilarga faol va muntazam mehnat qilish odatini yanada ko`proq singdirish ularda bilimlarga ishtiyoq uyg`otish va bu bilimlarni umumiy foyda uchun qo`llashga intilishni tarbiyalash zarur. Tarbiyalovchi ta`lim o`quvchilarning ma`naviy-axloqiy me`yorlarini egallashlarini ham taminlashi kerak. Bilimlarni o`zlashtirish jarayonida o`quvchilarning aqliy kamol topishi va to`g`ri tarbiyalanishi o`z-o`zidan amalga oshmaydi. Buning uchun pedagoglarning ma`lum darajada ta`sir ko`rsatishi ham nihoyatda zarur. Ma`lumki, o`qitish jarayoni o`qituvchining va u rahbarlik qiladigan o`quvchilarning izchil faoliyati majmuidan tashkil topadi. Bunda o`quvchilar faoliyatining muvoffaqiyati o`qituvchining oqilona rahbarligiga va yo`naltiruvchi ishlariga bevosita bog`liq bo`ladi. Ana shu ishlar, xalq ta`limi to`g`risidagi qonunlarda maktab oldiga qo`yilgan vazifalar mohiyati nimalardan iborat bo`lishi kerak? Aslida, hozirgi payitda yetakchilik qilayotgan tarbiyalovchi va kamol toptiruvchi ta`lim prinsplari o`quv jarayoniga, shu jumladan ta`limning asosiy shakli bo`lmish darsga o`z ta`sirini ko`rsatishi lozim. O`qitish jarayoniga qo`yiladigan talablar jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida ham doim bir xil bo`lmagan. Bu hol jamiyat rivojlanishining qonuniyatlaridan va uning eng muhim vazifasi-yosh avlodni tarbiyalash va o`qitishdan kelib chiqqan.

Hozirgi kunning talabi – o`quv jarayonini o`quvchilarda faqat takrorlashga doir fikirlashni emas, balki ijodiy tafakkurni ham shakillantiradigan yo`sinda tashkil qilishdir. Psixologlarning ta`kidlashicha doimo muammo yoki masaladan ajablanish yoki tushuna olmaslikdan, ziddiyatdan boshlanadi. Ana shular tufayli ta`limiy muammolar asosida o`qitishda muammoli yondashish tushunchasi

pedagogika nazariyasi va amaliyotiga faol kirib keladi. Bu muammoning mohiyati – o`quvchilarga ma`lum bilimlar ko`nikma va malakalar bilan tushunish hamda tushuntirish uchun ilgarigi bilimlar kifoya qilinmaydigan yangi dalillar, hodisalar o`rtasida didaktik ziddiyatdir. Bu ziddiyat ijodiy o`zlashtirishga turtki va shu bilan birga harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Biz o`qitishdagi muammolikni o`quvchilarning o`quv muammosini anglashi va xal qilishiga qaratilgan bilish faoliyatini tashkil etish, deb tushunamiz [13].

O`qishdagi muammolikni muhim belgisi masalani qo`yishdan ko`ra muammoli vaziyatni yaratish ko`proq zarurligidir. Bunda mazkur vaziyatni hayotiy dalillar va hodisalar asosida yaratishni nazarda tutish muhimdir. Chunki, muammoli vaziyat qancha tabiiy shaklga ega bo`lsa, o`quvchilarni faollashtirish va muammoni hal qilishda qatnashishga jalb etish imkoniyati shuncha keng bo`ladi. O`qitishdagi muammolik an`anaviy didaktikaning asosiy prinsplari va qoidalarini inkor qilmaydi, balki ularga tayanadi. O`qitishga muammoli yondashishni qo`llashdan maqsad hozirgi o`qitish jarayonini o`quvchilarda ijodiy fikrlashni faol rivojlantirishga yordam beradigan metodlar va usular bilan to`ldirishdir. Umuman aytganda, o`quv jarayonini takomillashtirishdan ko`zlanadigan asosiy maqsad uning sifatini yangi pog`onada ko`tarishdir. Shunga ko`ra o`qituvchining faoliyatida qanday yangilik vujudga kelishi kerak? Avvalo, u materialni shunchaki bayon etmasligi va o`quvchilarga tayyor xulosalar hamda umumlashmalarni aytib bermasligi, balki ularning fikrini o`rganiladigan obyektiga jalb qilishi, undan muammo topishi yoki imkoni bo`lsa, o`quvchilarning o`zlarini mazkur obyektidagi muammoni mustaqil holda o`ylashga rag`batlantirishi, muammoli vaziyatni yaratib ularning diqqatini safarband qilishi, tafakkurni faollashtirishi zarur.

Didaktik o`yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi. Xar bir didaktik o`yin mashg`ulotlarini o`ziga xos xavfsizlik talablari qo`yiladi. Bu xavfsizlik talablariga to`liq rioya qilinishi xar bir tashkilotchining doimiy etiborida bo`lishi lozim. Bundan tashqari xar bir didaktik o`yin uchun sarflanadigan vaqt miqdorini to`g`ri belgilash va unga

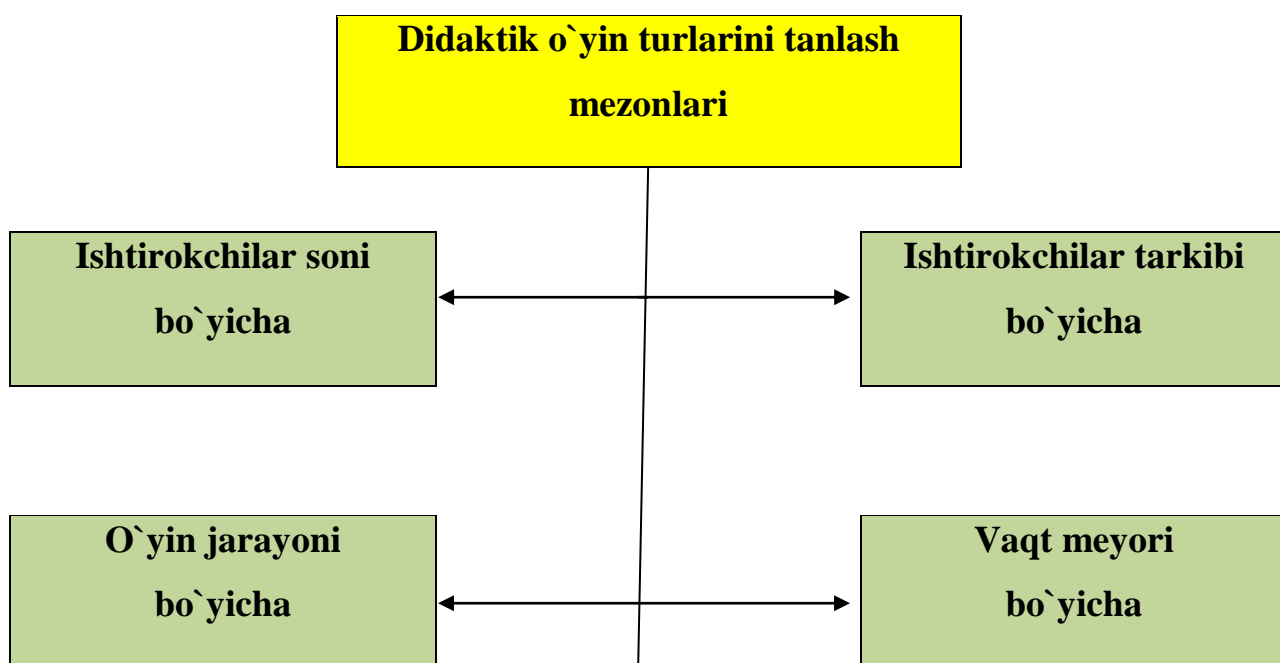
rioya qilishning o`ziga hos asoslarini bilish va darsning maqsadiga muvofiq qo`llash talab qilinadi.

Xar bir didaktik o`yin jarayonida o`ziga hos vositalar turlari qo`llaniladi va mashg`ulot jarayonida ulardan to`g`ri, unumli va xavfsiz foydalanish lozim. Bu vositalarni quyidagi turlarga ajratish mumkin.

- o`quv qurollari – turli o`lchamlardagi oq va rangli qog`ozlar, skoch, flomasterlar, ruchka, qalam, chizg`ichlar, qaychi, yelim va boshqalar.
- texnika vositalari – proektor, mikrofon, kompyuter, video kamera, video magnitafon, televizor va boshqalar.
- o`quv asbob uskunalari – o`quv labaratoriya va ustaxona jihozlari, o`lchov asboblari, o`quv jihozlari, moslama va boshqalar.
- mahalliy – tabiiy materiallardan tayyorlangan vositalar.

Didaktik o`yinlar tashkilotchilari ular uchun ishlatiladigan har bir material bilan ishlash, ulardan tegishli didaktik vositalarni tayyorlash hamda xavfsizlikni taminlash texnologiyalarini puxta bilishlari va rioya qilishlari lozim. Chunki didaktik vositalarning sifati, ko`zda tutilgan maqsadlarga mosligi, qulayligi va ulardan to`g`ri foydalanish mashg`ulotlar samaradorligini oshirishga ijobiy ta`sir ko`rsatadi [14]

4-jadval

Didaktik o`yin turlarini tanlash mezonlari.

- ishtirokchilar tarkibi bo`yicha – o`g`il bolalar, qiz bolalar, o`smirlar, katta yoshdagilar uchun o`yinlar.
- ishtirokchilar soni bo`yicha – yakka, juftlikda, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi, raqobatdosh komandalar, sinflar aro va ommaviy o`yinlar.
- o`yin jarayoni bo`yicha – fikrlash, o`ylash, topag`onlik, xarakatlar, musoboqa va boshqalarga yo`naltirilgan o`yinlar.
- vaqt meyori bo`yicha – dars, mashg`ulot vaqtining reja bo`yicha ajratilgan qismi, o`yin maqsadiga erishguncha, g`olib yoki g`oliblar aniqlanguncha davom etadigan va boshqa o`yinlar.

II BOB Kimyo ta'limida didaktik o'yinlar

II.1 Kimyo ta'limiga mos didaktik o'yinlar mazmuni Ta'lim tizimida didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilarni muloqatga kirishish ko'nikma va malakasini shakllantirib, o'zaro yordam berish odatlarini rivojlantiradi hamda o'quvchilarni bilim saviyasini oshirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunning vazifalarini amalga oshirishda o'qitishning chuqur ijtimoiy e'tiqotlilik bilan uyg'un ilmiyligiga qo'yilayotgan talablar g'oyatda muhimdir didaktikada o'qitishning ilmiyligi nima ekanligi asosli ravishda bayon qilinadi. Ma'lumki, maktab ta'limi mazmuniga kirgan barcha bilimlar voqeylik qanday bo'lsa uni shundayligicha, hech bir qo'shimchalarsiz aks ettiradi. Pedagogni vazifasi o'quvchilarga ilmiy, haqqoniy bilimlarni asli holicha tushuntirishdan, ularni bilimlarini mustaqil o'rganishlarida o'zlashtirilgan haqiqatlar borliqdagi – inson ongidan tashqari ob'ektiv mavjud narsalarga muvofiqligini kafolatlaydigan yo'lga solishdan iboratdir. Hatto bolalar ta'limining birinchi pog'onasida olgan juz'iy bilimlar ham haqiqatni buzmasligi kerak.

Ilmiy asosdagi to'g'ri o'qitish natijasida o'quvchilar ongida ob'ektiv olamning haqqoniy manzarasi hosil bo'ladi. Bizning fan dialektik falsafa podevoriga quriladi. U voqeylikning sovuqqonlik, loqaytlik bilan yozilgan tavsifi emas, balki moddiy olam haqidagi qarama – qarshi tushunchalarning o'zaro kurashish maydoni va qurolidir. Fanlar – etiqotlarni shakllantirishning kuchli omili shuning uchun, yoshlarimiz olgan bilimlar ularning e'tiqotiga aylanishi juda muhimdir. Mana shu vazifalarni amalga oshirishda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhim talabdir. Biz faqat ana shunga asoslanib, bolalarni mustaqil o'ylashga o'rgatishimiz, ularda o'zlarining qarashlari va nuqtai nazari tizimini tarkib toptirishimiz mumkin [15].

Agar bilimlarni bayon etish, ishning usullarini ko'rsatishi mumkin bo'lsa, ijodiy faoliyatini o'rgatish uchun o'quvchularni xuddi ana shu faoliyat jarayoniga bevosita jalb etish shart. Mana shu muammo bo'yicha ayrim mulohazalarni ifodalashga harakat qilamiz. Avvalo, har qanday ijodkorlik, xususan o'quvchilarning ijodkorligi maxsus tayyorlangan sharoitlarda amalga oshishi

mumkin. Bunda bilimlar, ko`nikmalar va malakalar tizimi hal qiluvchi omil bo`ladi. Ijodni, ijodkorlikni qanday tushunish kerak? Odatdagi tushunchaga ko`ra, ijod ozchilik kishilarning, buyuk sanat asarlarini, yangi mashinalar, dastgohlar va boshqalarni yaratadigan iste`dotli odamlarning qismatidir. Lekin ijod buyuk asarlar yaratishdangina iborat emas, balki kishining fikr yuritishi, biror tadbirni o`ylab topishi, ozgina bo`lsada, qandaydir yangilik yaratishi ham ijoddir. Ijod jarayoniga tasodif sifatida emas, balki qoida sifatida qarash lozim.

O`qituvchining ijodini qanday tushunishi kerak? Bolalar hech qanday yangilik yaratmaydi-ku? O`quvchining ijodi uning olgan bilimlarini hayotda ko`rgan faktlar va hodisalarga to`g`ri bog`lay olishi, ularni to`g`ri baholab, dastlabki ma`lumotlarni tahlil va sintez qila bilishidir. Har qanday ijod bog`liqni rad etish emas, balki borliqqa to`laroq kirib borishdir. O`qitishdagi individual yondashish ham ta`lim jarayonining muhim talabidir. Biz ana shu talabni qanday tushunamiz? O`qitishdagi individual yondashish faqat mashq ishlarida emas, balki o`quv jarayonining hamma bosqichlarida: yangi material o`rganilayotganda qanday amalga oshiriladi. O`qituvchi materialni tushuntirar ekan, darslikning paragrafi bilan cheklanishi mumkin emas. U ayrim ma`lumotlarni ancha kuchli o`quvchilarni, nazarda tutib bayon qilishi lozim. Bunda bo`sh o`quvchilar nima qilishi kerak? O`qituvchi ularni hisobga olmagan-ku? Ko`pchilik tajribali o`qituvchilar qiyin mavzuni o`tishdan oldin, ana shunday o`quvchilar bilan qo`shimcha mashg`ulot uyushtirib, yangi materialni idrok etish uchun ilgari o`rganigan bilimlarni takrorlaydi va yangi materialning qiyin joylarini tushuntiradi. Ana shunday qo`shimcha ish doimiy ravishda bo`lmasada, o`qituvchining faoliyatida zarurdir. Chunki o`qituvchining kasbiy burch, eng avvalo, ehtiyojmandlarga yordam berishdir. Darsda buning uchun har doim imkoniyat bo`lavermaydi. Mashqlar vaqtida dastlab butun sinfga qiyinligi bir xil materialni berish, keyinchalik keyingi bosqichlardagina tayyorgarlik mashqlarni tabaqalashtirish tavsiya etiladi. Bo`sh o`quvchilar bilan ishlash darslarda ham, qo`shimcha mashg`ulotlarda ham amalgam oshirilishi kerak. Bu ishlarda faqat o`qituvchilar emas, balki mazkur sinfdagi kuchli o`quvchilar yoki bo`sh

o`quvchilarga birlashtirilgan yuqori sinf o`quvchilari ham qatnashishi lozim. Ta`limning demokratik va insonparvarlik o`tish davrida o`qitishdagi individual yondashish alohida ahamiyat kasb etadi, binobarin hozirgi kunning talabi o`quvchi o`rta maktab dasturini o`zlashtirish uchun ta`limning har bir bosqichida tegishli bilimlar olishiga erishishdan iboratdir. Shaxs doimo shakillanishda bo`ladi. Shaxsning shakillanishi sust kechishi ham mumkin. Shaxsni har tomonlama kamol toptirish muammosini faqat maktab emas balki jamiyatning rivojlanishi ham hal qiladi, albatta. Jamiyat tobora rivojlanishi bilan shaxs har tomonlama kamol topishi uchun qulay sharoitlar vujudga keladi.

O`qitishni tabaqalashtirish va individuallashtirish muammosi, ta`lim nazariyasi va amaliyotida yangi muammo emas. Ammo u hozirgi paytda ta`lim tarbiya nazariyasiga alohida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uning chet el pedagogikasi uchun mohiyati, bir tomondan fan texnika inqilobi sharoitida malakali kadrlar tayyorlashdan iborat bo`lsa, ikkinchi tomondan fan texnika ishlab chiqarishni boshqarish, mafkura adabiyot va tabiat muammolarining yaratilishidan iboratdir. Ta`limni tabaqalashtirish muammosi ilmiy pedagogik asosda hal qilinsa, o`qitishni ma`lum darajada individuallashtirishga imkoniyat paydo bo`ladi. O`qitishning individuallashtirish juda murakkab jarayon bo`lib, ma`lum metodologik va pedagogik yondashishga bog`liq holda bevosita hal qilinadi.

Pedagoglar va psixologlar o`qitishni individuallashtirish shaxsni har tomonlama kamol toptirish, shaxs bilan muayyan (o`quvchilar yoki ishlab chiqaruvchilardan iborat) jamoa o`rtasidagi munosabatlarni, maktabning insonni tarbiyalashdagi muayyan tushunish nuqtai nazardan yondoshadilar bunday istedot va qobiliyatlarning baravar emasligi, ularning xilma-xilligi va individualligi haqidagi talimotga tayanadilar [16]. O`qitishning individuallashtirish tarbiyaning ham individuallashtirishini bildiradi. O`qitish va tarbiyalash jarayonida shaxsning qobiliyatlarigina rivojlanib qolmaydi, balki uning fazilatlari ham shakillanadi. Inson esa faqat o`zining atrofidagi olamga munosabati orqali shaxsga aylandi. Jamiyatdan va ijtimoiy munosabatlardan tashqari individuallik bo`lmaydi, sinfiy ekspluatatorlik jamiyatida bunday munosabati sinfiyligi sababli o`qitish va

tarbiyalashning har qanday individuallasuvi hukimron mafkuraning tarbiyalanuvchilariga ta'sirini kuchaytiradi va bu ta'sir yanada noziklashadi, o'zgaruvchan va maqsadga muvofiqroq bo'ladi.

O'qitishning individuallasuvi ta'limning tashkiliy shakllari va metodlari, sinflarning to'laligi, o'zgarishiga, hatto maktab binolarining rejalashtirilish, patok sinflar guruhlarning nisbati va har bir o'quvchi bilan olib boriladigan ayrim ishlar ham jiddiy o'zgarishga sabab bo'ladi. O'quvchilar o'zicha hayot kechiradi, ularning tashqi olamiga munosabatini ifodalovchi ma'naviy dunyosi boy va takrorlanmas bo'ladi. Ana shu dunyoni, ichki hayotni individual yondashish bilangina tushunish mumkin. Individual xususiyatlar, qiziqish va iste'dodlar hisobga olinmasa, sinf-dars tizimi orqali muntazam o'rganiladigan kurslar quruq yodlashga aylanib qolishi ehtimoldan holi emas. Har bir kishining iste'dodi ko'p qirrali bo'lib, faqat tashqi sabablar bilan emas, balki uning o'z tabiatiga bog'liq holda ham tarkib topadi. Inson tashqi ta'sirni o'z-o'zidan qabul qilmaydi, balki unda bolaga ta'lim orqali beriladigan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish imkonini yaratadigan biologik qobiliyat mavjuddir. Masalan musiqalarga xos nozik eshitish analizatorlari zarur. Shunday analizatorlarga ega bo'lgan holda musiqachi bo'lmaslik mumkin, ammo mazkur analizatorsiz musiqachilikni o'rganishning iloji yo'q. O'qitishni individuallashtirish "biologik" va "ijtimoiy" xususiyatlarni ya'ni insonda iste'dod bo'lishi mumkinligi, lekin u faol ishlar bilan shug'ullanmasa, iste'dod tashqi ta'sirlar, tashqi sharoitlar natijasida o'z-o'zidan qobiliyatga aylanmasligini yaqqol tushunishni talab qiladi. Ta'lim o'zining mazmuni, metodikasiga ko'ra tashqi ta'sirdir. Lekin u o'quvchi iste'dodi hisobga olinsagina kutilgan natijani berish mumkin.

O'qitishning individuallasuvi jamoa bilan yanada chuqur bog'lanishiga olib boradi, jamoadagi o'zining "men" ini namoyish qilishning, shaxsiga aylanishning yorqin istiqbollari vujudga keltiradi. Shaxsni ta'sir ko'rsatishning jamoaviy vositasida tarbiyalash – unda jamiyatga to'g'ri munosabatni tegishli faoliyat bilan qo'shilishining axloqiy – estetik normalar haqidagi, ularga ongli yondashish to'g'risidagi tushunchalarni tarkib toptirishni bildiradi. Mustaqillik va faollikni,

o`ziga xoslikni rivojlantirish esa ijtimoiy konstruktiv – ijodiy ishlarda o`zini yaqqol namoyon etishdir.

“Individuallik” – tushunchasi shaxsning boshqa kishilardan farqlanadigan alohida va yagona xususiyatini o`z ichiga oladiki, bu xususiyat shaxsga jamiyatda o`ziga xoslik va takrorlanmaslik baxsh etadi, yani kishi – kishini eksploatatsiya qilmaydigan tizimda jamiyat va shaxs o`zaro qarama–qarshi bo`lmaydi. Har qanday individullikning betakrorligi jamiyatdan ajralib qolmaydi, balki jamiyatning uzviy bog`liqligi uning manfaatlarini va harakat qonuniyatlarini tushinishdadir. Jamiyatsiz shaxs bo`lmaydi, individullik bo`lmaydi, chunki kamolatning manbai jamiyatdadir. Shaxsning kamol topishida o`zining kuch g`ayrati, bevosita faoliyati juda katta ro`l o`ynaydi. Bizning tarbiya va talim tizimimiz har bir bolada iste`dod, faollik, onglilik va ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

Avval xususiyatlarni hisobga olib, umumiylikni, keyin umumiyini hisobga olib, alohidalikni rivojlantirish kerak. Respublikamizda ta`lim jarayonini takomillashtirish bo`yicha izlanishda o`qitishning yangi shakllari asta – sekin mustahkam o`rin olmoqda. Bular gimnaziya, ixtisoslashtirilgan sinflardir. Lekin ta`limning yangi shakllari asosan maktabning o`rta va yuqori bo`g`inlariga dahldordir. Ho`sh, boshlang`ich maktabda nimalar bo`lyapti? Boshlang`ich maktab har qanday holda ham o`quvchilardagi bilimlarni shakllantirishda va ularning qobiliyatlarini aniqlashda asosiy rol o`ynaydi, keyin ham shunday bo`lib qoladi. Ammo boshlang`ich maktabdagi barcha o`quvchilar, bolalarning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish uchun tegishli ishlarni amalga oshiryaptimi? Masalan: nima uchun yuqori sinflarda a`lo bahoga o`zlashtiradigan bolalar soni kamayib bormoqda? Maktabni bitta yoki ikkita o`quvchi imtiyozli bitirishini qanday tushinish kerak? Iste`dodli, qobiliyatli bolalar yo`qmi yoki o`qitish jarayoni shunchalik samarasiz bo`lib qolganmi? Bularning sababi nima? Sababi ko`p. Birinchidan, boshlang`ich sinflar o`qituvchining bolalar bilan individual ish olib borish imkoniyati cheklangan. Sinflarda bo`sh o`zlashtiradigan o`quvchilarga e`tibor berish zarur.

Ikkinchidan, mazkur o`quvchilarning metodik saviyasi yetarli emas, sinfdagi umumiy ishlar jarayonida qobilyatli bolalarning ijodiy imkoniyatlari cheklanib qolmoqda. Ular o`z qobilyatlarini ko`rsata olmayapti. O`quvchilarning butun kuchi va e`tibori sinfga qaratilib qobilyatli bolalar ko`zga tashlanmayapti [17].

Umuman aytganda, xususan bolalarni saralash va o`qitishga boshqacha yondashishi bilan ularning ijobiy qobilyatlarini ro`yobga chiqarish kerak. Boshlang`ich maktab, bola shaxsining ilk shakllanishini taminlashi, uning qobilyatlarini aniqlash, o`quvchilarda bilim olish ko`nikmasi va istagini tarkib toptirishi kerak. Bunday maktabda o`quv faoliyatining zarur ko`nikma va malakalarini egallaydilar, o`qish, yozish, hisoblashni o`rganadilar, ijobiy fikrlash elementlarini, madaniy nutq va xulqni, shaxsiy gigeyena hamda sog`lom turmush asoslarini o`rganadilar.

Mana shu umumiy vazifalarni amalga oshirish uchun maqsadlarning ustunligini jiddiy va tubdan o`zgartirish, avvalo predmetlarga doir ko`nikmalar va malakalarning shakllanish darajasiga etibor sustlashmasligi lozim. Boshlang`ich ta`limning muayyan maqsadlarini ishlab chiqarishning haqiqiy ahvoli shunchaki, yangi ustunliklar nazariy va amaliy ustunliklari jihatidan eng kam ishlab chiqilgan. Hozirgi kunda predmet ta`limining o`quv dasturlarida belgilangan muayyan maqsadlari hozircha kichik yoshdagi maktab o`quvchilarining yosh xususiyatlarini va imkoniyatlaridan ajralib qolgan ta`limning rejalashtirgan natijalari va ularni baholash mehanizmlari nuqtayi nazaridan ifodalanmagan. Bu hol o`quv faoliyatini shakllantirishga doir ishlar bilan predmetlar bo`yicha ko`nikma va malakalarni o`zlashtirish o`rtasida uzilish mavjudligidan dalolat beradi. Boshlang`ich ta`limdagi maqsadlar ustunligining almashinuvi faqat predmetlar o`rtasidagi nisbat (asosiy va ikkinchi darajalik)ning o`zgarishiga olib bormaydi, balki shaxsni kamol toptirish vazifalarini kengroq va to`laroq amalga oshiradigan yangi, uyg`unlashgan kurslarni va ularning dasturlarini ishlab chiqish nihoyatda zarurdir. Shu bilan birga kichik yoshdagi maktab o`quvchilarining yosh imkoniyatlarini hisobga oladigan va ularda o`quv faoliyatini shakllantirishga qaratilgan yangi tipdagi ta`lim vositalariga o`tish juda muhimdir. Muayyan yo`nalishdagi (matematika, til, estetik va jismoniy

tarbiya hamda boshqalarga doir) maktablarga bolalarni yoshidan qat'iy nazar qobil qilinadi, ya'ni 6-7 yoshli bolalar farqlanmaydi. Bunda asosiy mezon ko'rish va eshitish xotiralari mantiqiy fikrlash hamda nutqlardan iborat bo'ladi. Mana shu mezonlarga ko'ra boshlang'ich maktabning asosiy vazifasi: bolalarga kuzatish, o'ylash, o'qish va yozishni o'qilgan yoki aytilgan materialning asosiy manosi ajratish va taxlil qilishni muammoli vaziyatni turli variantlarda hal etishni o'rgatishdir. Sinfning ahvoriga muvofiq o'quvchining eng muhim vazifalari o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirishga tayyorligini aniqlash va rivojlantirish keyin o'qitishning individual shakli metodikasini ishlab chiqish, bolalarni qobiliyatlari va ijodiy qiziqishlarini takomillashtirish, ularning tafakkuri hamda o'qitish dasturini maksimal darajada o'zlashtirish iqtidorini o'stirish, bolalarning o'ziga hos va shaxsiy hususiyatlarni rivojlantirish ularni chuqurlashtirish bilimlar asosida maktabning o'rta zvenosidagi o'qishga tayyorlashdir [18].

O'zbekiston maktablarining tajribali o'quvchilari bolalarning nevropsixologlarining ekspres diagnostik tekshirish asosida tanlash metodidan foydalanadilar. Bu metod psixologiya fanlari doktorlari, professorlar B. Qodirov va E.G.Smernistkaya, dotsent S.Ohunjonovlar tamonidan ishlab chiqildi. Ular o'quv rejasiga ijodiy tafakkurni rivojlantirish dasturlarini, ta'limning ikkinchi tili informatika, shaxmat o'yini darslarini kiritadilar.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish dasturning (haftada ikki marta) vazifasi quyidagilardan iborat edi:

1. Konstursiya, piktogramma tili bo'yicha mashqlar orqali obrazli tafakkurni rivojlantirish tabiiy obyektlarning o'xshashligi bo'yicha ishlash.

2. Sistemali va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, bunda o'zaro uzoq o'xshashlikning boshlanishi "ha-yo'q" o'yini, EHM bilan muloqat, konturli topshiriqlarni topish, "sferblat-umumiy tizim qismining sistemalari" o'yini kiritilgan.

3. "Yaxshi-yomon" o'yini, ertaklardagi ziddiyatlarni izlash orqali dialiktik tafakkurni rivojlantirish.

4. Tabiatdagi hodisalarni bevosita kuzatish asosida bolalarning diqqatini tabiat go`zalliklariga jalb qilish.

5. Ertaklar syujetlari bilan ishlash, turli ertaklarni tahlil qilish, tabiatdagi o`xshashliklarni bog`lash asosida kichik syujetlar tuzish, bir ertak obektini ikkinchi ertakka ko`chirish yo`li bilan sehrli syujetlar va effektlar yaratish, ertakli masalalarni hal qilishda tasviriy san`at usullarini qo`llash.

Matematika ta`limi jarayoniga shaxmat o`yini va informatika darslari joriy qilingan edi. Shaxmat sinfdagi hamma o`quvchilar uchun majburiy qilib belgilandi. Chunki shaxmat orqali o`quvchilarda xotirani, hatti-harakatni ma`lum mantiqini, o`yinda raqibining maqsadini hisobga olish, ko`zlangan natijalarga erishish uchun o`zining ishlarini rejalashtirish ko`nikmalarini, mehnatsevarlik va batartiblarni rivojlantirish mumkin. O`quvchilar I-IV sinflarda EHM bilan shug`ullanib, mashqlarni mashinada ishlash malakalarini hosil qiladilar, matematika, tabiatshunoslik, mehnar darslari bo`yicha o`yin dasturlarini o`zlashtiradilar, shuningdek, test asosida psixologik yo`nalishdagi har-hil mashqlarni bajaradilar.

O`yin shaklida olib borilgan til bilan bog`liq darslarda ta`limning ikkinchi tilini o`rganishda, asosan so`zlarni, iboralarni eslab qolishga o`qish va yozish malakalarini shakllantirishga ahamiyat berildi.

Qiziqarli o`qish degani bu faqat qiziq narsani o`qish emas balki o`qishga bo`lgan qiziqishni (ichki sabab) uyg`otish va o`quvchilarning faol bilish faoliyati bilan bog`liq jarayondir. Yani, faqat faol bilish faoliyatidagina qiziqarli o`qish mumkin degan xulosa mantiqiy to`g`ri bo`ladi. Yuqoridagi fikrlar asosida kimyo darslarini har doim an`anaviy tarzda emas, bazan noan`anaviy tarzda tashkil etish yaxshi natija beradi. Masalan: dars boshlanishida o`quvchilarga kartochka topshiriq va shu topshiriqqa oid model (krassvord yoki skanvord, reburslar tuzish ham mumkin) tarqatib chiqiladi. Topshiriqni birinchi bo`lib bajargan o`quvchilar baholar orqali rag`batlantirishi e`lon qilinadi. Birinchi marta bu usulni qo`llaganda topshiriqni iloji boricha soda va qiziqarli tayyorlash muhim. Chunki o`quvchi tez bajarib yaxshi baho olsa, keyingi darsda yana shunday baho olishga intilib

harakat qiladi. Keyingi darslarda topshiriqlar mazmuni o`tilgan mavzularga o`ziga xos holda murakkablashib boradi va shu tariqa o`quvchilarning mustaqil ishlash ko`nikmasi shakllanib, olgan bilimlari mustahkamlanib boradi.

Kimyoga oid qiziqarli mavzularga krossvord, rebus va ijodiy izlanishga undaydigan masalalarni kiritish mumkin. Bunday qiziqarli masalalar quyidagi didaktik talablarga javob berish kerak.

1. Qiziqarli masalalar tezkor va obrazli fikrlashni rivojlantirib, ularni yechish jarayonida ijodiy motivatsiya hosil qilishi.

2. Taqdim etilayotgan materialning o`quvchilar uchun yangi va qiziqarli bo`lishi.

3. O`quvchilarning o`quv-biluv faoliyati darajasini oshirish maqsadida topshiriqlarning mazmunida uni turli usullar bilan yechilishi ko`zda tutilishi.

4. Qiziqarli masalalarning yechish jarayonida bosqichma-bosqich o`quvchilarning ijodkorligini yuzaga chiqarishga yo`naltirilishi.

5. O`quvchilarning mustaqil ishlashini taminlash uchun topshiriqlarning variativ bo`lishi.

6. Topshiriqlarni o`quvchilarning fazoviy tasavvur va tafakkurini rivojlantirishga qaratilishi.

Kimyoni o`qitishda krossvord va rebuslardan foydalanish o`quvchilarni zeriktirmaslikka, kimyo atamalaridan so`z boyligini oshirish va tez fikrlashga o`rgatadi. Kimyoga oid rebursni tuz olishda turmushda uchraydigan va o`quvchilarga ma'lum bo`lgan obyektlar, shakllar yoki tajribalarni tanlash maqsadga muvofiq. Rebusda berilgan turli xil obyektlar, shakllar va tasvirlar o`quvchilarga ma'lum bo`lgani uni o`qitishning hamma bosqichida qo`llash mumkin. O`quvchilarni fanga qiziqtirish, darsda qiziqarli masalalar va didaktik o`yinlardan unumli foydalanib faol o`quv – biluv jarayonini vujudga keltirish orqali o`quvchilarning grafik tayyorgarligi darajasini oshirish va kasbiy shakllantirish mumkin. O`quv jarayonida didaktik o`yinlar o`quvchilarning oldiga qo`ygan maqsadidan kelib chiqib:

1.Yangi mavzular tushuntirishdan oldin (bunda o`yin muammoli vaziyat sifatida)

2.Yangi mavzuni tushuntirish vaqtida (o`quvchilarning diqqatini jalb qilish maqsadida)

3.Mavzuni mustahkamlashdan oldin, shuningdek o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakasini tekshirish vaqtida (o`quvchilarni o`ziga hos o`yinga jalb etib, kichik guruhlar xosil qilish va raqobatni yuzaga keltirish) qo`llash mumkin.

Yuqoridagi fikrlar asosida kimyo fanidan didaktik o`yinlar ishlab chiqish va imkon qadar kompyuter o`yinlari tarzida yaratib, dars jarayonida foydalanish o`quvchilarning qiziqishini orttiradi. Kimyo fanidan yaratilgan o`yin dasturlari o`quvchilarda o`quv motivatsiyasini shakllantirishga, ijodiy fikrlashga, mustaqil ishlash va bilim boyligini oshirishga xizmat qiladi [19].

Kimyo fanida kompyuter o`yinlarini ishlab chiqish texnologiyalari quyidagi bosqichda amalga oshiriladi.

1.O`quvchilarni o`zlashtirishida murakkab bo`lgan mavzu tanlab olinadi.

2.O`yinning maqsadi va sharti tanlab olinadi.

Ta`limiy maqsad – o`yin davomida o`quvchi mavzuning mohiyatini to`liq tushunib oladi.

Tarbiyaviy maqsad-o`quvchilarda kuzatuvchanlik, ziyraklik, ogohlik, topqirlik va estetik did kabi fazilatlarni tarbiyalaydi.

Rivojlantiruvchi maqsad- o`quvchilarning fazoviy tasavvur qilish, mantiqiy fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3.Tanlangan mavzu bo`yicha o`quvchini o`ylashga va fikr yuritishga majbur qiladigan, eng asosiysi, o`yinni o`ynashga ehtiyoj sezdiradigan qiziqarli dizayn va g`oya yaratiladi.

4.O`yinning tuzilishi va o`ynash bosqichlari ishlab chiqiladi.

5.O`yin metodi asosida o`quvchilarning tanlangan mavzu bo`yicha bilim ko`nikmalarini shakllanishini ta`minlovchi pedagogik talablar aniqlanadi.

6.O`quvchining boshlang`ich bilmini va o`zlashtirilishini nazorat qiluvchi masalalar tizimi ishlab chiqiladi.

7.O'yin meto'dining samaradorligini aniqlovchi nazorat va kompleks topshiriqlar tizimi ishlab chiqiladi [20].

II.2. 7 sinf kimyo faninining ayrim mavzularni o'qitishda didaktik o'yinlardan foydalanish

Mavzu: *Kimyoviy reaksiya turlari*

Darsning maqsadi:

- 1) **Ta'limiy maqsad:** O'quvchilarga kimyoviy reaksiya turlari haqida ilmiy tushuncha berish.
- 2) **Tarbiyaviy maqsad:** O'quvchilarni kimyo faniga bo'lgan qiziqishni oshirish. Kundalik turmushimizda uchraydigan ayrim jarayonlarni kimyoviy izohlash va ekologik ta'lim – tarbiya berish.
- 3) **Rivojlantiruvchi maqsad:** Kimyoviy reaksiya turlarining ahamiyati va kimyoviy energiyalarining hayotimiz uchun foydali tomonlarini ochib berish orqali mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.

Dars turi: Noan'anaviy.

Dars uslubi: "Zanjirli reaksiya", "Kim chaqqon", "Xotira mashqi", "Kungaboqar",

Darsning jihozlanishi: Videoproektor, kompyuter, yozuv doskasi, magnit doska, tarqatma materiallar, ilmiy materiallar

Darsning borishi:

I. Tashkiliy qism-3 minut

II. O'tilgan mavzuni mustahkamlash va yangi mavzuga zamin yaratish 7 minut

III. Yangi mavzu bayoni 20 minut

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash 5 minut

V. Baholash 5 minut

VI. Uyga vazifa 5 minut

I. Tashkiliy qism

O'qituvchi o'quvchilar bilan salomlashib, sinf ozodaligi va davomat tekshiriladi. O'quvchilar 3 ta guruhga bo'linadi. O'qituvchi o'tilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida “**Xotira**” mashqidan foydalanadi. Bunda o'qituvchi o'tgan mavzularni ayta boshlaydi. O'quvchilar mavzuga oid tayanch tushunchalarni ta'riflaydi.

Masalan; O'qituvchi aytadi “ *Moddalarning xossalari. Fizik va kimyoviy o'zgarishlar*” o'quvchilar davom ettiradi.

1-o'quvchi; Tabiat doimo o'zgarishda bo'lib, har bir o'zgarish bu –hodisadir.

2-o'quvchi; Moddalarning o'zgarishi 2 xil bo'ladi .

a) Fizik o'zgarish

b) Kimyoviy o'zgarish

3-o'quvchi; Kimyoviy o'zgarish –deb, bir moddaning boshqa modda yoki moddalarga aylanish hodisasiga aytiladi. Shu tariqa o'tilgan mavzular takrorlanib olinadi. Tarqatmalar tarqatadi va 3 daqiqa vaqt belgilaydi. Darsga kam qatnashgan guruhlariga yana bir imkoniyat beriladi. Doskada daraxt yasali, mevalaridagi savollarni uzib (qog'ozdan yasalgan, oldi meva, orqasi savol) javob beradilar, va shu tariqa o'quvchilar baholanadi. O'qituvchi o'quvchilar tomonidan berilgan javoblarni tahlil qilib, bo'shliqlarni to'ldiradi.

Qolgan o'quvchilar bilan birgalikda "**Kim chaqqon?**" o'yini o'ynaladi. Bunda o'qituvchi har bir guruh sardoriga atom-molekula sharlarini tarqatadi va o'zi oldindan tayyorlab kelgan (parta soniga qarab) moddalar formulasi yozilgan qog'ozlarni tarqatadi va 3 daqiqa vaqt belgilab, shu formula asosida atom sharlarida moddalarning struktura tuzilishini yasashni aytadi va o'quvchilar modda nomi va birikmadagi elementlarning valentligini ham aytishi zarur. Qaysi guruh chaqqonlik bilan birinchi bo'lib topshiriqni bajarsa, shu guruh sardori yana 5 ball olish imkoniyati ya'ni rag'batga ega bo'ladi. Buning uchun u magnit doskada turgan 10 ta element nomini aytib, kamida 3 ta formula tuzilishi kerak [21].

Yangi mavzu bayoni: Kundalik hayotimizda turli hodisalar sodir bo'layotganining guvohi bo'lamiz va ularni kuzatamiz. Masalan, idishda turgan

suvning hajmi (miqdori)ning kamayishi, shisha buyimning tushib sinishi, gazning, yog'ochning va komirning yonishi, muzning suyuqlanishi, temir buyimlarning zanglashi va hokazo.

Agar bu hodisalar o'rganilib tahlil qilinsa, ayrim hodisalar natijasida buyimning shakli va moddaning "ichki o'zgarishi" bir turdan boshqasiga aylanishi tufayli sodir bo'layotganini bilamiz. Bu hodisalarni ikki turga bo'lishimiz mumkin.

- 1) fizikaviy hodisalar
- 2) kimyoviy hodisalar

-rasm.

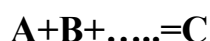
Lekin shunday hodisalar borki, ularni aniq bir hodisalar qatoriga kiritib bo'lmaydi. Masalan g'ovak spirt yuzasiga gazsimon yoki suyuq modda malekulalarining yutilishi, gazlama yoki silikat buyimlari sirtiga ranglarning qoplanib qolishi

kabilardir. Bu jarayonlarda bir vaqtda ham fizik, ham kimyoviy hodisalar ro'y beradi. Shu boisdan bular fizik-kimyoviy jarayonlar qatoriga kiritiladi.

Kimyoviy reaksiyalar reaksiyaga kirishayotgan dastlabki moddalar va reaksiya mahsulotlari sonining o'zgarishi asosida hamda energiyaning yutilishi yoki chiqishiga qarab sinflanadi. Dastlabki reagentlar va mahsulotlar sonining o'zgarishi asosida kimyoviy reaksiyalarni quyidagicha sinflash mumkin.

Birikish reaksiyasi. Bunda ikki yoki undan ortiq moddadan bitta yangi moddalar olinadi:

Masalan: $\text{CaO}+\text{CO}_2=\text{CaCO}_3$

Ajralish reaksiyasi. Bir moddadan bir necha yangi modda hosil bo'ladi:

Masalan: $2\text{H}_2\text{O}=2\text{H}_2+\text{O}_2$

O'rin olish reaksiyasi. Bunday reaksiyalarda oddiy modda murakkab moddaning tarkibiy qismi o'rnini oladi, natijada yangi oddiy va murakkab moddalar hosil bo'ladi:

Masalan: $\text{Zn}+2\text{HCl}=\text{ZnCl}_2+\text{H}_2$

Almashinish reaksiyasi. Murakkab moddalarning tarkibiy qismlari o'zaro o'rin almashadi:

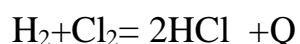
Masalan: $\text{NaOH}+\text{HCl}=\text{NaCl}+\text{H}_2\text{O}$

O'quvchilarga ba mavzu yanada tushinarli va esda qolarli bo'lishi uchun quydagi ko'rgazmadan foydalanish mumkin.

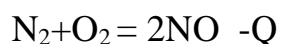
Masalan: Birikish reaksiyasi.

Kimyoviy reaksiyalar davomida issiqlik chiqishi yoki yutilishiga qarab ham ekzotermik va endotermik reaksiyalarni farqlash mumkin.

Issiqlik ajralib chiqishi bilan boradigan reaksiyalar **ekzotermik reaksiyalar** deyiladi. Masalan: vodorod va xlor gazlaridan vodorod xlorid xosil bo'lish reaksiyasi issiqlik chiqishi bilan boradi:

Issiqlik yutilishi bilan boradigan reaksiyalar **endotermik reaksiyalar** deyiladi. Masalan, azot va kisloroddan yuqori tempraturada azot (II) oksidning hosil bo'lish reaksiyasi:

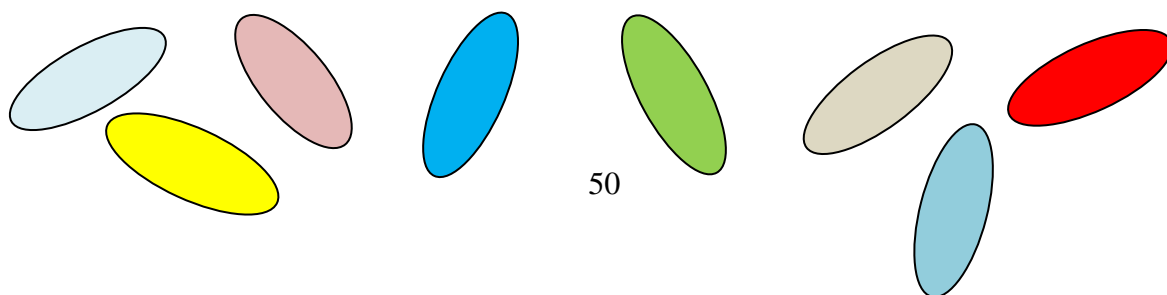
Ajralib chiqish yoki yutilgan issiqlik miqdori kimyoviy jarayonning **issiqlik effekti** deyiladi. Reaksiyaning issiqlik effekti hosil bo'layotgan va uzilyotgan bog'lar energiyasi farqi bilan aniqlanadi va kiloJoullarda (**kJ**) ifodalanadi.

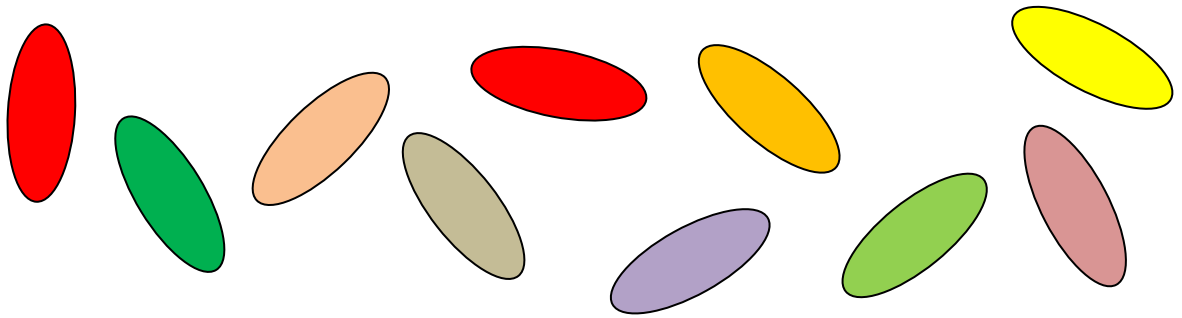
O'quvchilarga mavzu tushinarli bo'lishi uchun ekzotermik reaksiyalarga mos quyidagi ko'rgazmalar asosida tushintirish mumkin. [22].

2-rasm. Issiqlik ajralib chiqishi bilan boradigan reaksiyalarga misol

Mustahkamlash; O'quvchilarni yangi mavzu bo'yicha olgan bilim ko'nikmalarni yanada mustaxkamlash uchun "Kungaboqar" o'ynidan foydalanamiz. Buning uchun oldindan tayyorlab qo'yilgan yaproqchalar guruh o'rtasiga tarqatiladi. Bu yaproqchalarga kimyoviy reaksiya turlariga mos formulalar yozib qo'yilgan bo'ladi.

3- rasm. Yaproqchalar. (Orqa tomoniga kimyoviy reaksiyalar yozilgan bo`ladi)

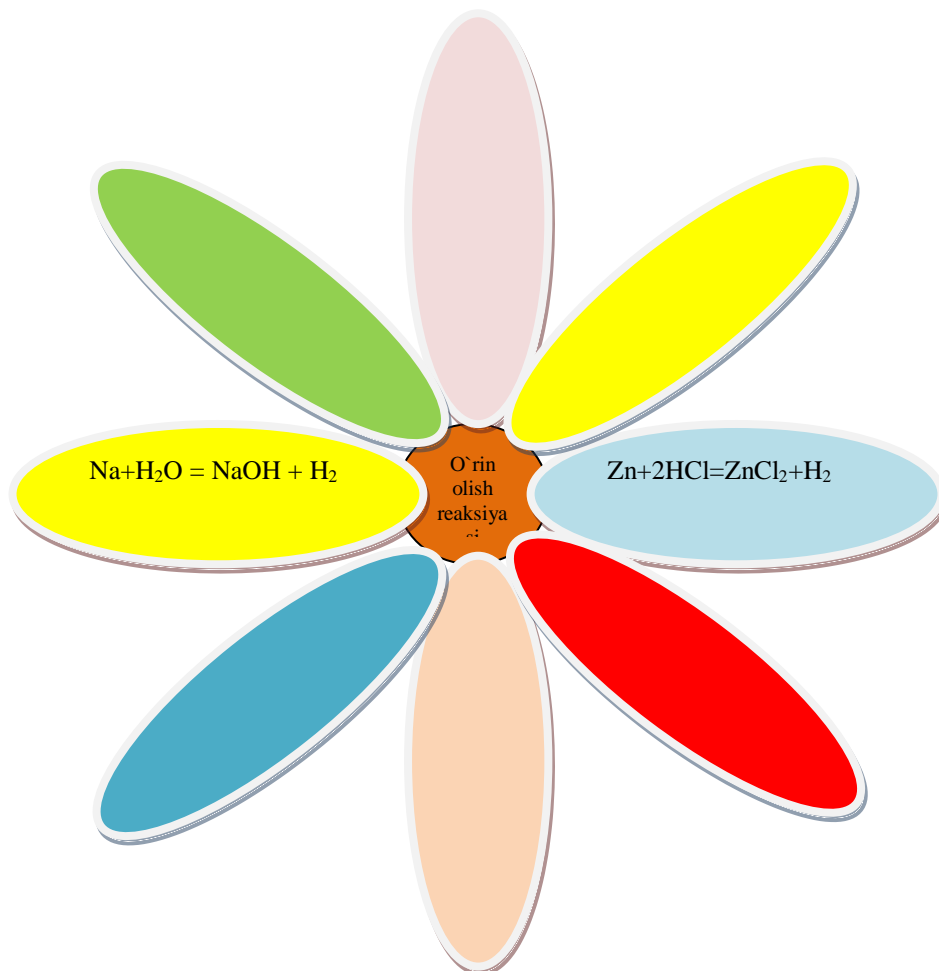
O`qituvchi guruhlarga savol tashlaydi, o`quvchilar yaproqchalardan foydalanib javob topadilar.

Masalan;

**O`qituvchi-** O`rin olish reaksiyasiga misollar keltiring.

O`quvchilar yaroqchadan foydalanib formula tuzadilar.

Ya`ni;

4- rasm. Kungaboqar o`yini.

Dars so'ngida faol ishtirok etgan o'quvchilar, guruhlar baholanib, uyga vazifa beriladi.

Uyga vazifa: Yangi mavzuni o'qib kelish, 6 tomonli kubik shaklida ko'rgazma tayyorlash (kubning har bir tomoniga bir element haqida nomi va belgisi yashirilib tavsif beriladi, javobi o'qituvchiga yozib topshiriladi).

Mavzu: *Kislorodning kimyoviy xossalari, biologik ahamiyati va ishlatilishi*

Darsning maqsadi: Kislorodning xossalarini, ishlatilishini va biologik ahamiyatini baliq skeleti asosida o'rgananish.

1) **Ta'limiy:** Kislorod O_2 - elementining kimyoviy xossalari, biogen elementligi, tibbiyotda, xalq xo'jaligida ishlatilishi haqidagi tushunchalarni o'rgatish.

2) **Tarbiyaviy:** O'quvchilarga ekologik ta'lim tarbiya berish, havoni toza holda saqlashga e'tibor berish.

3) **Rivojlantiruvchi:** O_2 elementining biologik ahamiyati to'g'risidagi bilimlarini rivojlantirish ma'lumotga ega bo'lish.

Uslub: interfaol

Ko'rgazma: mavzuga oid slaydlar, jadval darslik.

Jihozlar va reaktivlar: $KMnO_4$, S, C, yog'och cho'p, Fe qirindilari; probirkalar, temir qoshiqcha, quruq spirt, shtativ

Dars shakli: didaktik o'yin texnologiyalari, og'zaki bayon, suxbat, tajribalar o'tkazish.

Darsning borishi: Dars o'tish rejasi va vaqt taqsimoti

1. Tashkiliy qism -3 minut
2. Uyga berilgan "Kislorod oddiy modda" mavzusiga oid bilimlarni tekshirish. 2 minut
3. O'quvchilar bilimini tekshirish. ("Aqliy gimnastika"savollari, xotira mashqi orqali oldingi o'tilgan mavzuni mustahkamlash – 5 minut
4. Yangi mavzu bayoni -15 minut
5. Mavzuni laboratoriya ishini bajarish bilan tushuntiriladi -18 minut
6. Mavzuni mustahkamlash.- 3 minut
- 7 O'quvchilarni rag'batlantirish, baholash -2 minut

8. Uyga vazifa berish – 2 minut

Tashkiliy qism:

a) salomlashish, davomatni aniqlash, o'quvchilarni kiyinish madaniyati va darsga tayyorgarligini tekshirish;

b) o'quvchilarni darsga hozirlab, jonli muhit yaratish;

O'tilgan mavzuni so'rash:

a) O'tilgan mavzuga oid tarqatma materiallar

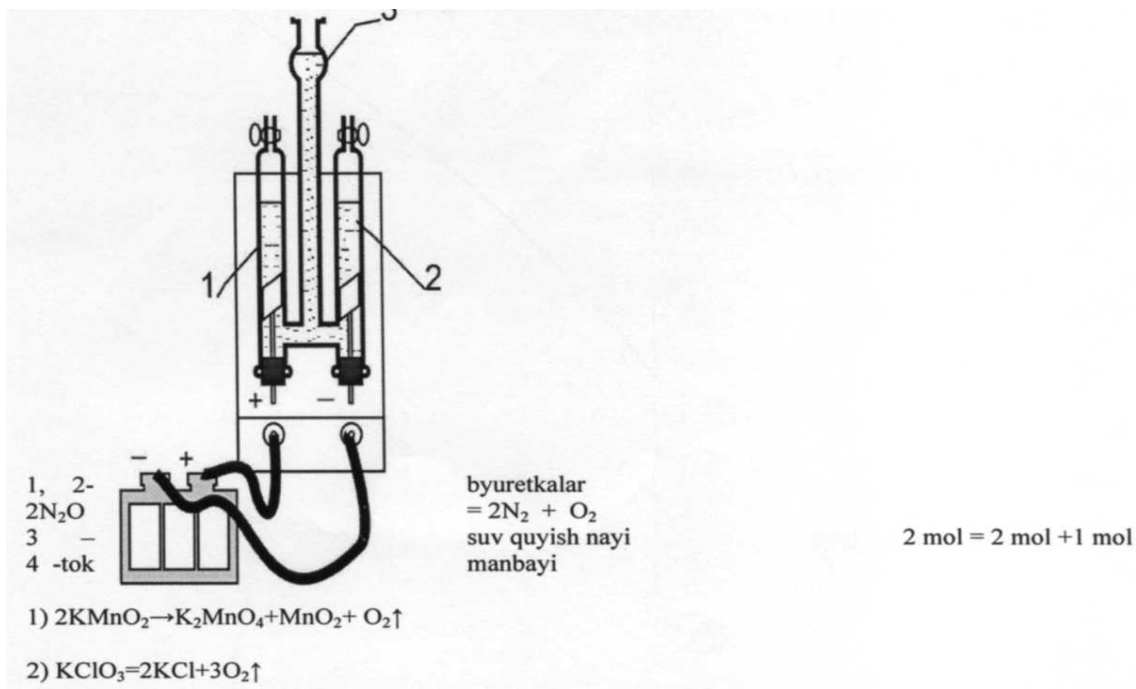
b) Test topshiriqlari (o'zingni o'zing tekshir va bahola texnologiyasi)

s) uyga berilgan misol yoki masalani yechish topshiriladi.

Ommaviy holda: o'tilgan mavzuni so'rashda: aqliy xujum, zanjir usuli savollarning ketma- ketligi, zanjir uzulmasdan savollarga javob berish. Reaksiya tenglamalarini yozish va o'qiy bilish amalga oshirish kabi usullardan foydalaniladi. NaOH ning 5% O'tilgan mavzu klaster usulida mustaxkamlanadi va yangi mavzuga bog'lanadi.

O₂ elementining hossalari o'rganish. Tabiatda uchrashi: O₂ elementi tabiatda erkin va birikma xolda uchraydi. Erkin xolda atmosferada 23%, yer po'stlog'ina 46% tashkil etadi. O₂ suv, tog' jislari, minerallar, tuzlar, asos, kislota, organizmni tashkil etuvchi-oqsil, yog', uglevodlar tarkibida bo'ladi. Olinishi: laboratoriya sharoitida eritmasini elektroliz qilish yoki KClO₃, KMnO₄ni qizdirish yo'li bilan

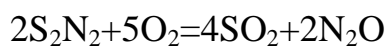
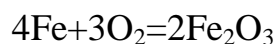
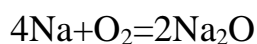
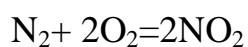
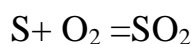
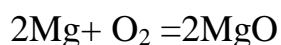
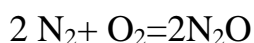
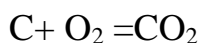
olinadi.

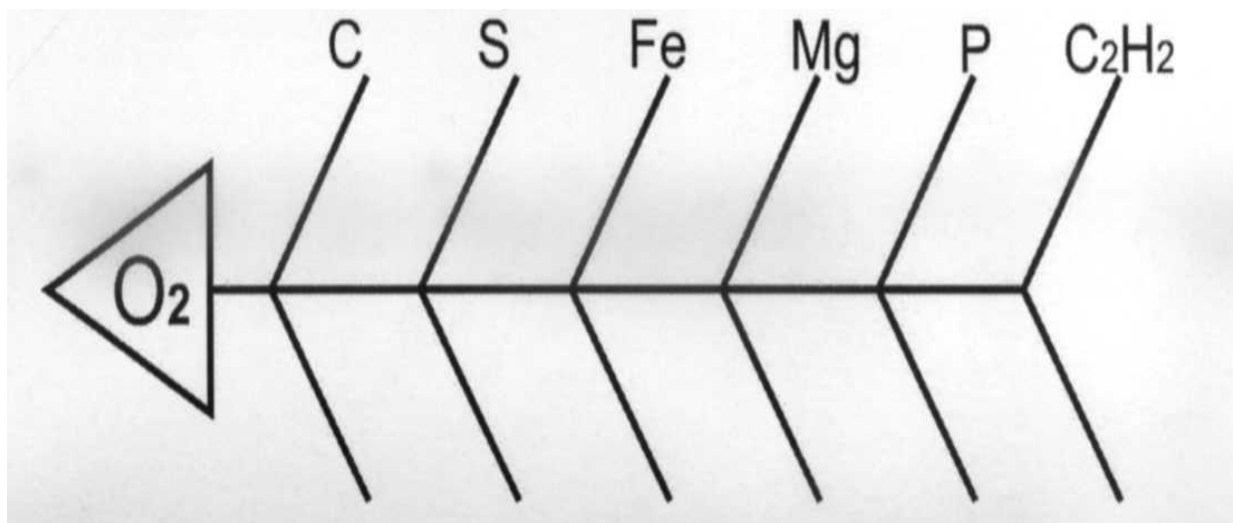
5- rasm. Kislorod olish asbobning tuzilishi tasviri

Sanoatda O₂ havoni suyuqlantirib olinadi. Kislorod po'lat ballonda 150 atm. gacha bosim ostida saqlanadi va tashiladi. Fizik xossalari: rangsiz, hidsiz, mazzasiz, havodan og'ir, N₂O da kam eriydigan, — 183°da suyuqlikka aylanadigan gaz modda. 3ta izotopi bor: ¹⁶O, ¹⁷O, ¹⁸O, kovalent bog'lanish qutbsiz turini hosil qiladi.

Kimyoviy hossalari: O₂ molekulasida 2 atomdan iborat u barcha element bilan reaksiyaga kirishib oksid hosil qiladi.

Kimyoviy xossalarni tasvirlovchi reaksiya tenglamalarni baliq skeleti shakli orqali ham ifodalasa bo'ladi.

6- rasm. Baliq skleti

Ishlatilishi:

- a) Bemorlarga b) metallarni eritishda v) reaktiv samolyotda g) kosmik kemada
- d) metallarni payvandlashda
- e) tog'-kon sanoatida portlatuvchi sifatida ishlatiladi.

Biologik ahamiyati: O₂ tirik organizmning nafas olishi uchun zarur bo'lgan modda.

Davriy sistemadagi o'rni.

1. Kimyoviy belgisi O₂ . r = 16
2. 2-davr 16 elektron konfiguratsiyasi $1s^2 2s^2 2p^6$
3. 2-qator
4. 6- guruh asosiy
5. metall emas
6. 2 valentli
7. vodorotli birikmasi. H₂O
8. kislorodli. birikmasi O₂
9. atom tuzilishi $+8)_2)_6$
10. tartib nomeri 8
11. atom og'irligi 16
13. e = -16 [23].

*O`quvchilarning o`zlashtirish darajasiga didaktik o`yinli
texnologiyalarning ta`siri*

(7-sinf)

Sinflar	O`quvchilar soni	Baholar			
		a`lo	yaxshi	qoniqarli	qoniqarsiz
Yosh kimyogarlar	31	5	6	18	2
Ibn Sino	31	4	8	18	1

Yuqoridagi jadvallaning natijalari tahlil etilganda 7-sinflarda sinflarda “Yosh kimyogarlar” guruhi o`quvchilarning o`zlashtirish natijasi 92.86 % ga , “Ibn Sino” guruhi o`quvchilarniki esa 96.8 % ni tashkil etib, “Ibn Sino” guruhining o`zlashtirish darajasi 3.94 % ga ortiq ekanligi aniqlangan. O`quvchilarning bilim sifati esa “Yosh kimyogarlar” guruhi 32.4 % ni, “Ibn Sino” guruhida esa 38.7 % ni tashkil etib, “Ibn Sino” guruhining bilim sifati “Yosh kimyogarlar” guruhiga nisbatan 6,56 % ga ortganligi ma`lum bo`ladi.

Xulosa

”Kimyo o’qitishda didaktik o’yin texnologiyalaridan foydalanish” mavzusida tanlangan bitiruv malakaviy ish yuzasidan olib borilgan ishlar natijalarini tahlil etib, quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Bitiruv malakaviy ish mavzusiga doir tegishli ilmiy va ilmiy-metodik adabiyotlar tahlil qilindi.
2. Adabiyotlar tahlili natijasiga ko’ra bitiruv malakaviy ishning maqsadi va vazifalari aniqlab olindi.
3. Adabiyotlarda tanlangan mavzuga doir ishlar juda kam olib borilganligi aniqlandi.
4. 7- sinf kimyo fanining ayrim mavzulari yuzasidan zamonaviy didaktik o’yin texnologiyalarining interfaol usullari yordamida dars jarayoni loyihasi ishlab chiqildi.
5. Ushbu ishlab chiqilgan dars ishlanmalari Buxoro viloyati Olot tumanidagi 1-son umumta’lim maktabida va Buxoro shahar 12-son umumta’lim maktablarining 7-sinflarida sinovdan o’tkazildi.
6. Olib borilgan ishlar o’quvchilarning kimyoviy bilim va ko’nikmalarni samaraliroq o’zlashtirishlariga zamonaviy didaktik o’yin texnologiyalar ta’sir etishi mumkunligi ko’rib chiqildi.

Kimyo ta’limining barcha bosqichlarida didaktik o’yin turlaridan unumli foydalanib dars o’tish mobaynida o’quvchilarning kimyo fanidan puxta va keng bilim va ko’nikmalar olishlarida muhim ta’limiy -tarbiyaviy ahamiyat kasb etishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. Toshkent. Manaviyat, 2008. 61 b.
2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. I tom. - Toshkent.: O'zbekiston, 1996. -82 b.
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3 tom. -Toshkent.: O'zbekiston, 1996. -352 b.
4. Turg'unboyev K., Rizayev A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. „Andijon nashriyot-matbaa“ 58 b
5. Pedagogika To'xtaxadjayeva M.X. ning ilmiy umumiy taxriri ostida Toshkent-2010. 254-255 b.
6. Yo'ldoshev J. F. , Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. Toshkent 2008. 92 b.
7. Tolipov O'., No'monova N. Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. G'G' Xalq ta'limi. -Toshkent, 2002. -N 3. 23-29b.
8. Choriev R. Yangi pedagogik texnologiyalar-ta'lim –tarbiya sifat va samaradorlik omili. Toshkent-2010. 254-255 b.
9. Tolipov O'., No'monova N. Zamonaviy didaktik o'yinlarni ta'lim jarayonidagi o'rni. G'X. Xalq ta'limi. -Toshkent, 2004. -N 4. -B. 12-15-19
10. Zunnunov A., Maxkamov U., Didaktika (Ta'lim nazaryasi). O.O'Yu uchun qo'llanma. -Toshkent. Sharq, 2006. -132 b.
11. Махмудов М. И. Современный урок. -М.: Педагогика, 1985. -180с.
12. Маркачев А. Е. Метод проектов как средство индивидуализации при учении химии. Автореф. Дис.... Канд. пед. Наук. –М.: 2007. -47с
13. Mavlonova R. , Vohidova N. , Rahmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. „Fan-texnologiya“ Toshkent 2010. 236 b.
14. Миллюков С. Н. Обучение учащихся химии на основе модульной системы (на примере темы “основные классы неорганических соединений”). Дис...канд. Пед. наук. -М.; 2001. -214 с.

- 15 Tolipov O'., No'monova N. Kimyo talimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. S.D. Xalq ta'limi. 2011 / 1 soni 22b.
16. Azizxo'jayeva N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. Toshkent 2005 .279-283 b.
17. Зуева М.В. Иванова Б.В. Совершенствование организации учебно-познавательной деятельности школьников на уроках химии. – М.: Просвещение, 1989. – 154с.
18. Yo'ldoshev J. , Yo'ldosheva F. , Yo'ldosheva G. Interfaol ta'lim sifat kafolati. Toshkent 2009 185-194 b.
19. Tolipov O'., No'monova N. O'quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. G'Y Xalq ta'limi. 2002/ 4.25 b.
20. Begmatov U.E. Umumiy o'rta maktablarda kimyodan darsdan tashqari ishlarni dars bilan boqlashning nazariy-metodologik asoslari. Diss...kand.ped.nauk. T.2004. - 152 b.
21. Pletner Yu. V. , Polosin V. S. , Ximiya o'qitish metodikasidan praktikum. "O'qituvchi" Toshkent 1967. 189 b.
- 22.. Asqarov I.R., To'xtaboyev N.X., G'opirov K.G'. Kimyo. 7-sinf o'quvchilari uchun darslik. -Toshkent 2010. 47-49 b
23. www. Ziyonet. Uz. "Dars ishlanmalar" 7-8 sinf.
24. Asqarov I.R., To'xtaboyev N.X., G'opirov K.G'. Kimyo. 8-sinf o'quvchilari uchun darslik. -Toshkent <YANGI YO'L POLIGRAPH SERVICE >2010. 100-103b

Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti 5140500 - kimyo ta'lim yo'nalishi bitiruvchisi D.I. Raxmonovning "Kimyo o'qitishda didaktik o'yin texnologilaridan foydalanish" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga

TAQRIZ

Malakaviy bitiruv ishi kirish va 3 bo'limdan iborat. Kirish qismida hozirgi kunda ta'lim sohasida Prezidentimiz tashabbusi bilan Davlatimizda olib borilayotgan islohotlarning maqsadi kelajak avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish, ularning mustaqil fikrlashga, bilim olishiga, ajdodlarimizning boy ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy me'rosini qadrlashga o'rgatish hamda ta'limning uzliksizligini ta'minlash masalalari keng yoritilgan.

Bitiruv malakaviy ish mavzusiga doir tegishli ilmiy va ilmiy metodik adabiyotlar tahlil qilingan. Ishning maqsad vazifalari, yangiligi dolzarbligi, o'rganilganlik darajasi yoritilgan. Didaktik o'yin texnologiyalari, didaktik o'yin mazmuni va vazifalari ularni olib borishga doir talablar va o'quv jarayonida foydalanish uslubiyoti to'liq qamrab olingan. Ishning diqqatga sazovor tomoni shundaki, o'rganilgan ma'lumotlar umumlashtirilgan 7 sinf kimyo fanini o'qitishga tadbiiq etilgan. YaPT elementlari va didaktik o'yin texnologiyalaridan foydalanib dars ishlanmalari tayyorlangan. Tayyorlangan dars ishlanmalar Buxoro shahridagi 12 umumta'lim maktabi 7 sinflarida o'quv jarayoniga tadbiiq etilgan. Sinov natijalari jadval asosida keltirilgan. O'quvchilarning bilim samaradorligi 7 A sinfda 3,97% va 6,56% ga oshganligini ko'rish mumkin. Bu ishning yutug'i hisoblanadi.

Ushbu bitiruv malakaviy ish hajmi 55 betdan iborat bo'lib, 8 ta rasm, 4 ta jadval va 24 nomdagi adabiyotlardan foydalanilgan.

Bitiruv malakaviy ishda ayrim imlo xatolari uchraydi. Bu esa ish mazmuniga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Ish O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta'lim vazirligining bitiruv malakaviy ishiga qo'ygan talablariga javob berishini inobatga olib, men ishni “a'lo” bahoga baholayman.

Taqrizchi:

Kimyo kafedrası dotsenti

H.T.Avezov